

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ ТА БЕЗПЕКИ

Кафедра фінансів та обліку

**ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З
ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ**

кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
2 курсу денної форми навчання
МИСЬКІВА Дениса Олександровича

Науковий керівник
кандидат економічних наук, доцент
ВИСОЦЬКА Інна Борисівна

Рецензент
кандидат економічних наук, доцент
КОВАЛІВ Володимир Мирославович

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

„___” _____ 2022 р., протокол № _____
завідувач кафедри фінансів та обліку,

(підпис)

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Львів
2022

упродовж 2019-2021 рр.; кількість внесених змін, знесених до ПКУ упродовж 2011-2022 рр.; податкові втрати України від ухилення від сплати податків у 2019-2020 рр.; вартісні розриви при експортно-імпортних операціях України упродовж 2019-2021 рр.; сутність схеми ухилення від сплати податків «зарплата «у конвертах»».

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	ПРИЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	ВИСОЦЬКА І. Б.		
2	ВИСОЦЬКА І. Б.		
3	ВИСОЦЬКА І. Б.		

7. Дата видачі завдання «01 липня 2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Опрацювання літератури за темою роботи та складання плану	01.08.2022	виконано
2	Написання першого розділу	01.09.2022	виконано
3	Написання другого розділу	01.10.2022	виконано
4	Написання третього розділу	01.11.2022	виконано
5	Підведення підсумків та формулювання висновків	15.11.2022	виконано
6	Оформлення роботи	01.12.2022	виконано

Здобувач вищої освіти

_____ МИСЬКІВ Д. О.

(підпис)

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Науковий керівник

_____ ВИСОЦЬКА І. Б.

(підпис)

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

АНОТАЦІЯ

МИСЬКІВ Д.О. Податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2022.

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню теоретичних основ та розробці рекомендацій щодо зниження рівня тіньової економіки шляхом запровадження заходів податкового регулювання. Розглянуто теоретичні основи причин та наслідків тіньової економіки, а також податкового регулювання як інструменту детінізації економіки. Проаналізовано нормативно-правову базу здійснення детінізації. Проведено аналіз рівня тіньової економіки, заходів податкового регулювання та схем ухилення від сплати податків. Вивчено світовий досвід детінізації економіки та запропоновано заходи податкового регулювання, спрямовані на зниження рівня тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, податкове регулювання, ухилення від сплати податків, детінізація економіки, податкова політика.

ANNOTATION

MYSKIV D. O. Tax regulation as a tool to combat the shadow economy. – Manuscript.

Qualification work for obtaining a master's degree in the specialty 072 «Finance, banking and insurance». – Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Lviv, 2022.

The qualification work is devoted to the study of theoretical foundations and the development of recommendations for reducing the level of the shadow economy through the introduction of tax regulation measures. The theoretical foundations of the causes and consequences of the shadow economy, as well as tax regulation as a tool of detinization of the economy, are considered. The regulatory and legal basis of detinization was analyzed. An analysis of the level of the shadow economy, tax regulation measures and tax evasion schemes was carried out. The world experience of detinization of the economy was studied and tax regulation measures aimed at reducing the level of the shadow economy were proposed.

Key words: shadow economy, tax regulation, tax evasion, detinization of the economy, tax policy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	9
.....	
1.1. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення, методика вимірювання	9
.....	
1.2. Сутність, принципи та складові податкового регулювання	15
.....	
1.3. Правове регулювання детінізації економіки	20
.....	
Висновки до розділу 1	25
.....	
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	26
2.1. Оцінка масштабів тіньової економіки в Україні	26
.....	
2.2. Аналіз застосування заходів податкового регулювання	32
.....	
2.3. Оцінка податкових втрат держави від ухилення від сплати податків	39
.....	
Висновки до розділу 2	43
.....	
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	44
.....	
3.1. Шляхи підвищення ефективності податкового регулювання з метою детінізації економіки	44
3.2. Світовий досвід використання податкових інструментів з метою зниження рівня тіньового сектору економіки	50
.....	
Висновки до розділу 3	60
.....	
ВИСНОВКИ.....	61

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
---	-----------

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Становлення української економіки відбувалось під впливом багатьох негативних чинників та процесів. Суттєвою загрозою розвитку вітчизняної економіки є високий рівень тіньової економіки. Наслідки існування тіньової економіки не потребують роз'яснення та обговорення. Тіньова економіка на сьогодні визнання однією із головних загроз економічній безпеці держави, а розробка заходів детінізації економіки є важливим завданням держави. Серед основних причин переходу бізнесу «в тінь» зазначають високий рівень податкового навантаження, складність податкової системи, значні часові втрати при оподаткуванні. З огляду на вище сказане дослідження заходів детінізації економіки шляхом запровадження заходів податкового регулювання набуває особливої актуальності.

Проблема детінізації була предметом дослідження багатьох вчених, зокрема: Бандурки О. М. [13], Бойко А. О. [23], Варналія З. С. [8], Дивеєва-Кириленко О. Р. [6], Жилінської О. І. [23], Іванова Ю. Б. [21], Кіржецький Ю. І. [3], Мазур І. І. [39], Павленка Н. В. [6], Пилипенко Н. М. [6], Шапурова О. О. [5], праці котрих використані при написанні кваліфікаційної роботи.

Дослідженню питань податкового регулювання присвячені праці таких вчених Висоцької І. Б. [33], Дем'янишина В. Г. [20], Жарко Р. П. [19], Іванова Ю. Б. [16], Єфименко Т. І. [18], Крисоватого А. І. [22], Кізими А. Я. [22], Карпової В. В. [22], Кмітя В. М. [42], Кушнірчук Ю. М. [34], Родченко С. С. [33] та інших. Написання кваліфікаційної роботи здійснювалось із використанням законодавчих актів у податковій сфері, аналітичних даних Державної податкової служби України, інформаційних ресурсів всесвітньої мережі Інтернет. Не зважаючи на наявність великої

кількості публікацій з даної тематики та наявність напрацювань у цій сфері, обрана тема залишається актуальною і потребує подальшого дослідження. Воєнний стан, окупація значної території України унеможлиблюють здійснення контрольних заходів держави у повній мірі і, водночас, потребує від держави значних обсягів коштів для повоєнного відновлення країни. Саме тому обрана тема є актуальною і потребує поглибленого вивчення.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретичних і практичних засад дослідження податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою.

Задля досягнення поставленої мети у кваліфікаційній роботі ставились та вирішувались такі завдання:

- розкрити причини, складові та наслідки тіньової економіки;
- дослідити сутність та інструменти податкового регулювання економіки;
- ознайомитись із правовими основами детінізації економіки та здійснення заходів податкового регулювання;
- проаналізувати рівень тіньової економіки із застосування різних методик,
- оцінити результати заходів податкового регулювання, здійснені Державною податковою службою України упродовж 2019-2021 рр.;
- розкрити типові схеми ухилення від сплати податків та провести оцінку податкових втрат держави від їх реалізації;
- запропонувати напрями податкового регулювання, спрямовані на зниження рівня тіньової економіки;
- вивчити світовий успішної детінізації економіки та розглянути можливість його імплементації в Україні.
- **Об'єктом дослідження** є економічна система України.

Предметом дослідження є теоретичні засади та практичні аспекти застосування заходів податкового регулювання з метою детінізації економіки.

Методи дослідження. При написанні кваліфікаційної роботи було використано такі методи наукового пізнання: при дослідженні сутності понять «тіньова економіка», «податкове регулювання» використовувалися методи аналізу та синтезу, при проведенні аналізу процесів тінізації економіки та результатів податкового регулювання – аналітичний метод, при побудові графіків – графічний метод, при підведенні підсумків та формулювання висновків – метод узагальнення.

Наукова новизна одержаних результатів:

– подальшого вдосконалення набули заходи податкового регулювання, спрямовані на зниження рівня тіньової економіки, які передбачають комплексну реалізацію таких заходів: зменшення загальної кількості податків та зборів, зниження ставок податків з одночасним скасуванням пільг, запровадження електронних засобів фіксації платежів, спрощення процедур отримання дозволів та ліцензій, значне збільшення розмірів штрафних санкцій за порушення податкового законодавства.

Основний зміст роботи. У першому розділі кваліфікаційної роботи розкрито сутність понять «тіньова економіка», «податкове регулювання» та досліджено законодавчу базу реалізації політики детінізації економіки.

У другому розділі проведено аналіз рівня тіньової економіки країни із використання різних методик, результати заходів податкового регулювання та проаналізовано основні схеми ухилення від сплати податків.

Третій розділ роботи присвячений вивченню світового досвіду детінізації економіки за із використанням податкового регулювання розроблено заходи вдосконалення податкового регулювання..

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з анотації

українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (50 найменувань на 5 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 68 сторінок, які містять 7 таблиць та 10 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення, методика вимірювання

Характерною рисою економічного середовища є наявність частини економіки, яка залишається поза державним управлінням і не відображається в офіційних статистичних та аналітичних даних чи макроекономічних показниках соціально-економічного розвитку країни. Саме таку частку становить неформальний бізнесовий сектор – тіньова економіка держави. В умовах значної тінізації економічних процесів виникла нагальна потреба у формуванні ефективного механізму державного управління підприємництвом, а також визначенні пріоритетних напрямів державного регулювання та моніторингу діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. Таким чином було доведено важливість і необхідність детінізації економіки.

Розглядаючи тіньову економіку, доцільно зазначити, що досі немає єдиного визначення цього явища, незважаючи на те, що воно вивчається упродовж багатьох років. Науковцям з різних галузей наук ще не вдалося детально виокремити причини виникнення тіньової економіки та описати механізм її відтворення.

Під тіньовою економікою Е. Л. Фейг розуміє певні види діяльності (економічної), а також доходи від таких видів діяльності, які не врегульовані державою та не оподатковуються [1, с. 949]. Подібне бачення «тіньової економіки» характерне для таких науковців як З. С. Варналій [2] та Ю. І. Кіржецький [3]. Ці науковці під тіньовою економікою розуміють «діяльність суб'єктів господарювання, яка не враховується, не

контролюється та не оподатковується державою та спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства.

Ф. Шнайдер під тіньовою економікою розуміє різноманітну економічну діяльність, що здійснює вплив на формування офіційного ВВП, проте не облікується, не вимірюється та не декларується безпосередньо [4].

Натомість, О. О. Шапуров вважає, що «тіньова економіка (далі – ТЕ) – це прихованою економічною діяльністю, що здійснюється в обхід діючого законодавства і державного регулювання. Ця діяльність є сукупністю неконтрольованих, нерегульованих і незаконних видів економічної діяльності [5, с. 27].

Цікаву точку зору має О.Р. Дівесєва-Кириленко, яка вважає, що ТЕ є негативним явищем у соціально-економічному житті країни, яка сприяє погіршенню її іміджу [6, с. 19]. Цікавий підхід до розуміння ТЕ З. С. Варналія, що розглядає її як сукупність позаконтрольних і нерегульованих економічних відносин (як нелегальних, так і легальних) між суб'єктами господарської діяльності, спрямованих на незаконне формування доходів [7, с. 47].

ТЕ в Україні пройшла складний процес трансформації – від кримінального до складного тіньових процесів, які спостерігалися в період економічного криз та переходу до ринкових відносин [8]. Резюмуючи зазначимо наступне – ТЕ системне явище, а тому при її дослідженні доцільно застосовувати системний підхід.

Таким чином, концептуалізація терміну «тіньова економіка» нараховує багато підходів до тлумачення його сутності, зокрема економіко-статистичного, правового, фіскального, інституційного, кримінологічного, кібернетичного, соціологічного та морального (рис. 1.1).

Отже, ТЕ можна визначити як поєднання економічний, фінансових, правових та інституційних відносин, які мають різну природу та

першопричини свого створення, мотиви та мету. Щодо впливу ТЕ на тенденції економічного зростання держави залежить від ступеня нехтування суб'єктами господарювання чинними правовими нормами.

Підходи до тлумачення поняття «тіньова економіка»	
Статистичний підхід	Тіньова економіка – частина економіки, яка не відображається в офіційній статистиці
Юридичний підхід	Тіньова економіка – діяльність, заборонена законодавством країни
Податковий підхід	Тіньова економіка – частина економіки, що не оподатковується
Соціологічний підхід	Тіньова економіка – взаємодія соціальних груп в системі нелегальних інститутів
Кримінологічний підхід	Тіньова економіка – частина економіки, яка здійснює деструктивний вплив на економіку і є поза впливом держави
Моральний підхід	Тіньова економіка – діяльність, що відбувається за межами моральних норм та правил

Рис. 1.1. Підходи до поняття «тіньова економіка»

Джерело: складено автором за [9]

Наведені точки зору розкривають сутність поняття «ТЕ» з різних сторін і в цілому, не суперечать одна одній. Зазначимо, що в літературі, присвяченій темі ТЕ, існує не лише проблема визначення змісту самого поняття «ТЕ», а й наявна велика кількість визначень, які вносять плутанину в це визначення. І.І. Мазур, натомість, серед структурних елементів тіньової економіки виділяє неформальну, приховану та підпільну (кримінальну) складові [10]. Вчений вважає, що:

- неформальна економіка – це сегмент тіньової економіки, який проявляється у дозволений, але офіційно не зареєстрований, а тому не включений до статистичної звітності, господарській діяльності;

- прихована економіка – легальна господарська діяльність, яка повністю або частково не відображається в статистичній звітності, а тому уникає оподаткування через приховування доходів;

- підпільна (кримінальна) економіка – це частина тіньової економіки, яка здійснюється свідомо, з метою збагачення, має антигромадський характер і більшою мірою є предметом дослідження юристів.

Розглянувши бачення вчених [11; 12], можна виділити такі характеристики ТЕ:

- поєднання та взаємодія ТЕ з легальною економікою, що відбувається за допомогою спільних економічних структур та органів держави і суспільства, яким користується легальний та нелегальний сектори;

- структура ТЕ характеризується наявністю стійких зв'язків між її суб'єктами, які забезпечують її цілісність та здатність виживати незважаючи на вплив внутрішнього та зовнішнього середовища;

- ієрархія – підпорядкованість елементів;

- здатність до розвитку;

- можливість участі суб'єктів ТЕ у зовнішньоекономічних відносинах, що реалізується через офшори [11; 12].

Тіньова економіка є гнучкою системою, яка швидко адаптується до зовнішніх факторів впливу. Зокрема, тіньовий сектор швидко реагує на зміни в контрольних, фіскальних, наглядових та правоохоронних органах, а тому постійно розвивається та адаптується до розвитку ринкового середовища та загальноекономічних явищ [13]. Тіньова економіка існує у встановлених ринкових законах і рамках. Вона є частиною економіки і дуже часто суб'єкти та об'єкти офіційної економіки можуть бути пов'язані з нею. Тому, якщо тіньовий сектор займає значну частину економіки, то скоротити його або мінімізувати його вплив на суспільство досить складно, оскільки це створить

додаткову загрозу економічній безпеці України через порушення ділових відносин.

Виділимо критерії, які характеризують тіньову економіку:

- здійснення діяльності, яка офіційно не контролюється та яку суб'єкти господарювання приховують від контролюючих органів;
- здійснення діяльності, спрямованої на отримання вигоди у вигляді незаконного заволодіння господарськими активами та правами на господарські активи.

Хоча таке розуміння тіньової економіки не впливає на обсяги та масштаби цього поняття, воно дає нам більш конструктивне уявлення про її структуру, що важливо для розробки шляхів боротьби з тіньовою економікою як загрозою економічній стабільності. України.

Світовий досвід показує, що повністю ліквідувати тіньові економічні відносини неможливо, але можна зменшити їх масштаби та обмежити негативний вплив на суспільство [14]. Таким має бути підхід до вирішення проблеми тіньової економіки в Україні. Для розробки практичних методів вирішення проблеми тіньової економіки доцільно спочатку виміряти та оцінити її масштаби.

Розрахунок рівня тіньової економіки в Україні здійснюється за допомогою п'яти методів: методу збитковості підприємств; за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот»; електричний, фінансовий і монетарний метод (рис. 1.2).

Слід зазначити, що ці методи характеризуються кардинально різними підходами до визначення рівня тіньової економіки, що може призвести до абсолютно різних показників.

Таким чином, визначивши класифікацію та види методів вимірювання тіньової економіки, можна дійти висновку про різноманітність методів, які

використовуються у практиці, що свідчить про відсутність єдиної методології кількісної оцінки розміру тіньової економіки.

Методи оцінки рівня тіньової економіки	
Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот»	Рівень тіньової економіки вимірюється шляхом вивчення перевищення витрат населення на придбання споживчих товарів над обсягом реалізованих споживчих товарів легальною економікою
Фінансовий метод	Рівень тіньової економіки визначається як зміна тенденцій зміни пропорції вартості товарів, робіт та послуг до валового прибутку підприємств
Монетарний метод	Рівень тіньової економіки визначається як тенденція зміни обсягу готівкових коштів до депозитів, розміщених у банку, у порівнянні із базовим роком
Електричний метод	Вимірювання рівня тіньової економіки здійснюється шляхом порівняння темпів приросту внутрішнього споживання електроенергії із темпами приросту ВВП
Метод збитковості підприємств	Даний метод передбачає обчислення граничних мінімальних та максимального обсягу ВВП, в межах яких перебуває тіньова економіка

Рис. 1.2. Методи оцінки рівня тіньової економіки

Джерело: складено автором за [15]

Тіньовий сектор економіки є протилежністю легальній економіці. Він «інтегрований» в офіційну економічну діяльність суспільства і спрямований на незаконний перерозподіл доходів, на максимальне отримання незаконних прибутків. Під тіньовою економікою розуміється економічна діяльність, яка виходить за рамки регулювання та відбувається за певними правилами та законами. Як правило, ця діяльність ніде офіційно не фігурує, а отже, не підлягає оподаткуванню та її фінансові операції, які не враховуються при розрахунку валового внутрішнього продукту.

1.2. Сутність, принципи та складові податкового регулювання

Складна соціально-економічна ситуація в країні, що характерна нинішньому етапу розвитку України, вимагають виваженого підходу до управління державними фінансами, пошуку методів фінансового забезпечення зростання економіки. Важливим моментом у вирішенні цього завдання є вивчення теорії податкового регулювання, яке є важливою складовою системи державного управління. Щоб з'ясувати, як механізм податкового регулювання впливає на здатність держави боротися з тіньовою економікою, необхідно з'ясувати його сутність, структуру та місце в системі державного управління.

Оподаткування є найбільш динамічною сферою державного регулювання економіки. Навіть сформувалося поняття «податкове регулювання». Це поняття є багатограним. При розгляді «податкового регулювання» науковці виділяють різні пріоритети: динамічність, структуру чи інституційну складову. Вчений дослідник податків Ю. Б. Іванов вважає, що податкове регулювання – це процес, який «ґрунтується на свідомому та цілеспрямованому використанні наявної функції податкового регулювання незалежно від волі суб'єктів господарювання з метою отримання певних соціально-економічних результатів». Тобто регулююча функція податків є основою податкового регулювання [16, с.38]. Колектив авторів під керівництвом професора А. Ф. Мельника визначає податкове регулювання як діяльність держави у сфері встановлення, правового регулювання та організації справляння та сплати податків [17, с.98]. На цій особливості податкового регулювання наголошується в окремих наукових працях. Прояв регулюючої функції оподаткування здійснюється через певну сукупність форм, методів і засобів. Водночас, Т. І. Єфименко наголошує, що «податкове регулювання за допомогою власних методів і важелів дає змогу досягти

більш ефективного використання грошових і фінансових ресурсів, активізує інвестиції та підприємницьку діяльність, гармонізує інтереси різних суб'єктів господарювання, верств населення, центрального та регіонального рівнів державного управління» [18, с. 12].

Щодо цілей податкового регулювання, то серед науковців їх існують різні підходи до їх розуміння. Окремі науковці зазначають, що податкове регулювання передбачає заходи оперативного характеру, інші стверджують, що податкове регулювання економіки є основою довгострокових стратегічних цілей держави, спрямованих на забезпечення економічної стабільності та стимулювання економічного зростання [19, с.7].

У свою чергу зазначимо, що цільова спрямованість податкового регулювання, як гнучкого методу державного регулювання, залежить від конкретних соціально-економічних умов. Їх застосування спрямоване на досягнення стратегічних і фундаментальних цілей соціально-економічної системи, які, як правило, не можуть бути досягнуті в той же період, в якому здійснюється регулюючий вплив. Це, наприклад, стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, заходи податкової політики, спрямовані на стимулювання інвестиційної привабливості економіки, її детінізацію, виведення з тіні об'єктів оподаткування тощо. Тому, узагальнюючи різні підходи, доцільно зазначити, що під податковим регулюванням необхідно розуміти здійснення заходів цілеспрямованого впливу з боку держави на суб'єктів економічних відносин за допомогою елементів податків та податкової політики задля досягнення бажаних результатів як в соціальній, так і в економічній сфері.

Сутність податкового регулювання проявляється через функції, які воно виконує:

- визначення пропорцій розвитку галузей економіки, що сприяє довгостроковому економічному зростанню;

- вирівнювання територіального розвитку;
- вирівнювання добробуту населення з метою зменшення майнової та соціальної нерівності та запобігання соціальним конфліктам.

Водночас було б неправильно вважати податкове регулювання єдиним важелем впливу на економічні процеси. Економічна система є надто складною системою, тому не можливо вирішити всі проблеми в ній лише шляхом зміни умов оподаткування без інших важелів державного управління. Податкове регулювання необхідно розглядати як один із ефективних і необхідних методів державного регулювання економіки, який доцільно застосовувати в комплексі з іншими методами, такими як податкове прогнозування, податкове планування, податковий контроль, податкове оперативне управління.

Практична реалізація цілей податкової політики здійснюється через дію механізму податкового регулювання. Науковці у своїх публікаціях механізм податкового регулювання вбачають обов'язковою складовою податкового механізму. Тобто сутність податкового регулювання полягає у здійсненні заходів у податковій сфері, які впливають на економічні процеси. Вплив проявляється через зміну таких елементів податкової системи: видів податків; податкових ставок; визначення податкових пільг; підвищення або зниження загального рівня оподаткування; надходжень до бюджету, податкового боргу, перевірконої роботи податкової служби тощо.

Тому його роль для ефективного функціонування податкової системи важливим є налагодження податкового механізму. Щодо складових податкового механізму звернемося до думки українського вченого В. Г. Дем'янишина. На думку вченого, податковий механізм має свою структуру, яка передбачає наявність окремих взаємопов'язаних елементів – методів та важелів, стимулів та санкцій, підсистем та інше. У межах податкового механізму залежно від поставлених завдань, набору засобів,

наявності суб'єктів та способу дії вчений виділяє дві підсистеми: механізм сплати податку платником податку та механізм контролю та забезпечення сплати податки [20].

Регулююча функція податкового механізму передбачає використання певних методів. Щодо їх характеристики та кількості в теорії оподаткування немає одностайності. Аналіз та узагальнення окремих наукових положень здійснено професором Ю. Б. Іванов, позиція якого щодо методів податкового регулювання полягає в розрізненні таких методів: реструктуризація податкового боргу, податковий кредит, податкові пільги, легалізація неоподатковуваних доходів, зміна та диференціація податкових ставок, встановлення спеціальних режимів оподаткування, застосування спрощеної системи оподаткування, укладання міжнародні договори про уникнення подвійного оподаткування [21, с. 43]. У розпорядженні держави є достатня кількість інструментів податкового регулювання. За характером дії їх можна об'єднати в декілька груп, зокрема системні, комплексні та місцеві (рис. 1.3).

Інструменти податкового регулювання	Системні	Рівень податкового навантаження
		Склад та структура податкової системи
		Інші (альтернативні) системи оподаткування
	Комплексні	Територіальні спеціальні податкові режими
		Галузеві спеціальні податкові режими
		Соціальні спеціальні податкові режими
	Локальні	Чітке визначення суб'єктів оподаткування
		Виокремлення платників податків
		Розмір податку та принципи їх встановлення

Рис. 1.3. Інструменти податкового регулювання
Джерело: складено автором за [22]

Таким чином, податкове регулювання дозволяє впливати на економічний розвиток і, зрештою, на добробут населення. За допомогою раціональної та обґрунтованої податкової політики можна здійснювати структурні зміни в економіці, розвивати нові сфери виробництва, іншими словами, задовольняти не лише фінансові потреби держави.

Податки є фінансовим інструментом, природа і сутність якого включає можливість регулювання суспільних процесів у процесі розподілу та перерозподілу ВВП. Формуючи свою податкову політику, держава може сприяти зростанню чи спаду економічної активності, створенню сприятливої кон'юнктури та умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, а також здійсненню виваженої соціальної політики.

Соціально-економічна сутність і призначення податкового регулювання визначається функціями податків, і особливо регулюючою функцією податків, застосування якої передбачає вирішення таких питань:

- визначення предмета оподаткування (дохід, прибуток, вартість майна, розмір зарплати, ціна товару тощо);
- визначення джерела сплати податку;
- визначення розміру ставок податку та методики їх розрахунку;
- визначення умов сплати податку (залежно від суб'єкта оподаткування, розміру податку та джерела виплати);
- надання податкових пільг;
- застосування штрафів за порушення суб'єктами господарювання податкового законодавства.

Розподільча (або перерозподільна) функція податків полягає в перерозподілі суспільних доходів між різними категоріями населення. Тобто відбувається перерозподіл коштів між територіями, галузями економіки,

категоріями населення. Прикладом реалізації розподільчої функції є акцизи, які зазвичай визначаються на окремі види товарів (насамперед на предмети розкоші), а також механізми прогресивного оподаткування.

Серед функцій податків, які мають значний вплив на регулювання процесу соціально-економічного розвитку, слід назвати соціальну функцію. Це стало відомо в ході розвитку демократії в тих країнах світу, які ставили собі за мету створити цивілізовану податкову систему. Уточнимо форму прояву соціальної функції податків. Соціальна функція податків передбачає, що при формуванні податкової системи та в ході функціонування податкової системи потрібно враховувати ті прямі та непрямі соціальні наслідки, які спричинить оподаткування.

Отже, під податковим регулюванням слід розуміти свідомий і цілеспрямований вплив держави на учасників економічних відносин за допомогою елементів податкової політики з метою досягнення бажаних соціально-економічних результатів.

1.3. Правове регулювання детінізації економіки

Сьогодні національна безпека України перебуває під впливом низки загроз і ризиків, пов'язаних із значним рівнем тіньової економіки, наявністю тіньового ринку праці, наявністю нелегальної міграції та відтоку капіталу з країни. Високий рівень тіньової економіки є причиною негативних економічних наслідків, дезорганізації соціальних норм та інститутів. Однією з причин такого стану є поглиблення кризових явищ у системі державного управління, низька ефективність державного апарату та корупція, яка охоплює різні гілки влади.

Ефективність та результативність державної політики детінізації національної економіки базується на правовому забезпеченні. Пріоритетним

завданням для України в контексті євроінтеграції та прагнення забезпечити стабільний поступальний розвиток національної економіки є гармонізація та узгодження національної законодавчої бази щодо детінізації економіки з міжнародними стандартами та правилами та усунення протиріч. Враховуючи різноманітність та різноспрямованість нормативно-правових актів, у сфері детінізації економічних відносин та державної політики в цьому напрямку, доцільно відзначити їх невідповідність міжнародним вимогам. О. Жилінська та А. Бойко зазначають таке «...враховуючи євроінтеграційний вектор економічного розвитку України, однією з вимог європейських партнерів є гармонізація вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами (Резолюції № 1847 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права», рекомендацій № R204 Міжнародної організації праці щодо переходу від тіньової до формальної економіки, Директив 2005/60/ЄС Європейського парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму та інш.) [23, с. 149]. Крім того, значна кількість вітчизняних нормативних актів характеризується значною кількістю поправок та змін, які часто суперечать між собою.

Нормативно-правове забезпечення державного управління у сфері детінізації економіки виступає підсистемою системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. Правове регулювання державного управління у сфері детінізації економіки здійснюється відповідно до законодавчих та підзаконних нормативних актів. Нормативно-правова база державного управління у сфері детінізації економіки побудована за ієрархічним принципом, що визначає його вертикальну структуру та відповідну підпорядкованість. Систему нормативно-правового регулювання державного управління у сфері тіньової економіки в Україні можна представити у вигляді рисунка 1.4.

Зазначена система включає низку прийнятих нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення протидії тіньовій економіці. Варто відзначити науковий погляд Тильчик О. В. щодо поділу нормативно-правових актів на дві групи за таким критерієм, як цільове призначення (визначення місця боротьби з тінізацією економіки серед заявлених завдань): на спеціальні нормативно-правові акти та нормативно-правові акти, які регламентують здійснення спеціального заходу в напрямку припинення правопорушень [31, с. 118].

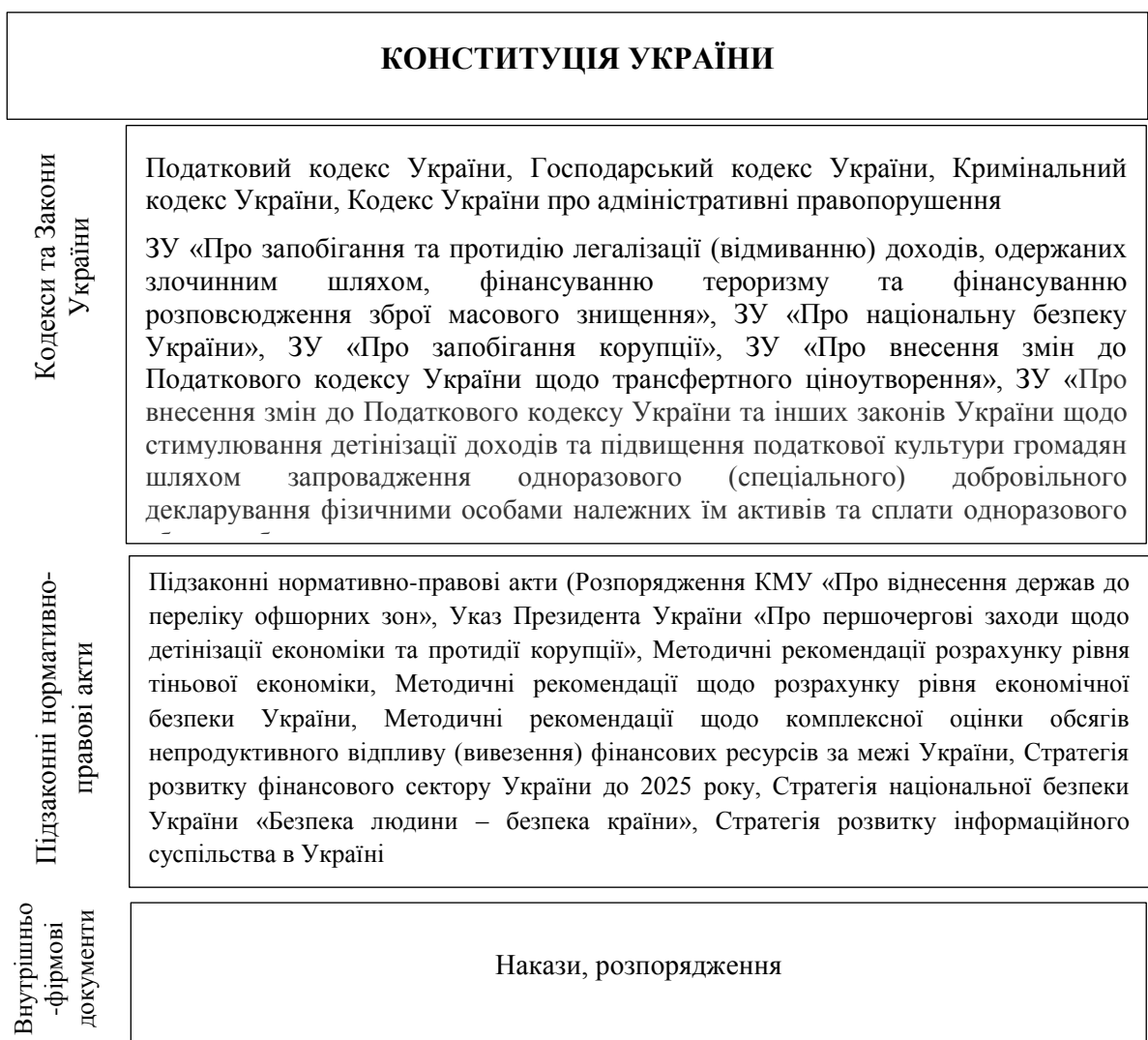

Рис. 1.4. Система нормативного регулювання політики детінізації економіки

Джерело: складено автором за [24-30]

До нормативно-правових актів, що регулюють здійснення окремих заходів у сфері детінізації економіки, відноситься широке коло документів, короткий опис яких наведено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Нормативно-правові акти України у сфері детінізації економіки

Нормативний акт	Основні положення щодо детінізації економіки
Конституція України	Визначає засади взаємин суспільств та держави
Кримінальний кодекс України	Встановлює кримінальну відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із тіньовою економічною діяльністю
Податковий кодекс України	Визначає основні елементи податкового регулювання, а також регламентує відносини між платниками податків та податковими органами
Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»	Дає визначення доходів, отриманих у незаконних способів, передбачає відповідальність за легалізаційну діяльність, описує заходи, спрямовані на протидію відмиванню коштів, та порядок інформування Держфінмоніторингу про підозрілі операції
Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції»	Передбачає впровадження заходів боротьби із корупцією, активізації підприємницької діяльності, що в цілому сприятиме зниженню рівня тіньової економіки
Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»	Визначає основні пріоритети забезпечення безпеки кожного громадянина та суверенітету держави в тому числі і у економічній сфері: забезпечення сталого розвитку економіки держави, інтеграцію економіки у європейський економічний простір, подолання безробіття.
Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету»	Регламентує умови проведення «податкової амністії»: визначає які доходи можуть бути внесені платником, на яких умовах може здійснюватися одноразове декларування доходів

Варто зазначити, що протягом останніх років у контексті реформування різних сфер в Україні уряд запровадив низку положень, спрямованих на гармонізацію чинного законодавства з європейськими нормами. Проте, окрім нормативно-правового забезпечення, додаткових досліджень потребує також адміністративно-організаційне забезпечення державної політики у сфері детінізації національної економіки. Слушною є думка О.В. Тильчик про те, що «...сьогодні, на жаль, ще не можна зосередитися лише на виконанні нормативно-правових актів, оскільки аналіз адміністративно-правових актів, які були прийняті на території України упродовж останніх двадцяти п'яти років, які регулюють окремі питання щодо протидії тінізації економіки, свідчить про їх безсистемність, прийняття в «ручному» режимі радше через необхідність оперативного (а не стратегічного) вирішення окремих завдань політичного характеру. У зв'язку з цим можна констатувати відсутність чітких правових форм законодавчого забезпечення у зазначеній сфері, не враховуючи необхідності комплексного підходу до цього багатоманітність і складність питання формування ефективної адміністративно-правової підтримки потребує поглибленого вивчення»[31, с.158]. У контексті реалізації політики детінізації економічних відносин потребує комплексного перегляду та вдосконалення нормативного забезпечення політики детінізації.

При формуванні підсистеми нормативного забезпечення державної політики у сфері протидії тіньовій економіці України, необхідно розглядати як складову системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. У цьому контексті необхідно розглядати детінізацію економіки у поєднанні з іншими поняттями та явищами, такими як «корупція», «відмивання коштів та фінансування тероризму», «ухилення від сплати податків», «економічні злочини та проступки». Такий підхід до

законотворення сприятиме підвищенню ефективності державної політики детінізації.

Висновки до розділу 1

Тіньова економіка є суттєвою загрозою розвитку економіки. Тіньовий сектор підриває довіру до держави, підвищує рівень податкового навантаження на легальний бізнес, знижує дохідну частину бюджету, стає причиною рівня соціального забезпечення суспільства. Серед науковців доці немає єдиного підходу до розуміння поняття «тіньова економіка». Оскільки тіньова економіка проникає у різні сфери життя суспільства, існують різні підходи до розуміння цього поняття: статистичний, юридичний, моральний, податковий, соціологічний, кримінологічний, моральний та інші. Для оцінки рівня тіньової економіки використовуються різні методи: фінансовий, монетарний, електричний, метод збитковості підприємств та метод «витрати населення – роздрібний товарооборот».

У політиці детінізації важлива роль відводиться податковому регулюванню. Реалізація регулюючої функції податків сприяє легалізації значної частини господарської діяльності, що перебуває в тіні. Серед основних інструментів податкового регулювання виокремлюють такі: склад та структуру податкової системи, рівень податкового навантаження, запровадження спеціальних податкових режимів, визначення об'єкту та бази оподаткування, платників податків та ставок податків і т.д.

Ефективність державної політики детінізації безпосередньо залежить від її нормативно-правового забезпечення. Нормативну базу процесу детінізації становлять акти трьох рівнів: 1 рівень – Конституція країни, 2 рівень – Кодекси та Закони України, 3 рівень – підзаконні нормативні акти, внутрішні акти підприємств та організацій. Зважаючи на європейський вектор розвитку вітчизняної економіки, доцільно вітчизняне законодавство у цій сфері адаптувати до європейських стандартів.

РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Оцінка масштабів тіньової економіки в Україні

Економічна злочинність, корупція, відмивання незаконно отриманих коштів нерозривно пов'язані із тіньовою економікою. Тіньова економіка – матеріальна основа для протиправних дій. Саме матеріальна вигода часто-густо є причиною вчинення злочинів та правопорушень, а тіньова економіка здатна створювати тіньові доходи. Повоєнне відновлення України потребуватиме значних вкладень. Одним із джерел коштів є виведення бізнесу (не кримінального) із тіні. Для встановлення причин виникнення тіньових процесів та вироблення шляхів подолання тінізації доцільно провести оцінку масштабів поширення тіньового сектору та на основі проведеного аналізу розробити шляхи детінізації економіки.

Формування тіньової економіки в Україні здійснювалось усього періоду існування української держави. Характерною особливістю вітчизняної економіки є значний рівень її тінізації. Безумовно, що упродовж всього періоду причини такої ситуації змінювали (економічні кризи як вітчизняні, так і світові, пандемія, військове вторгнення і т.д.), як і заходи детінізації, проте значних успіхів у детінізації так і досягти не вдалось. Досі майже третина вітчизняної економіки перебуває в тіні. Серед причин високого рівня тінізації економіки виокремлюють: розшарування суспільства, тобто збільшення соціального розриву між багатими та бідними верствами населення, непрозорі правила ведення бізнесу, нерозвинутість інституційної бази, значний рівень податкового навантаження на

підприємства, відсутність морального несприйняття неправомірної діяльності і т.д.

Розглянемо масштаби тіньової економіки в Україні та тенденції їх зміни (рис. 2.1).

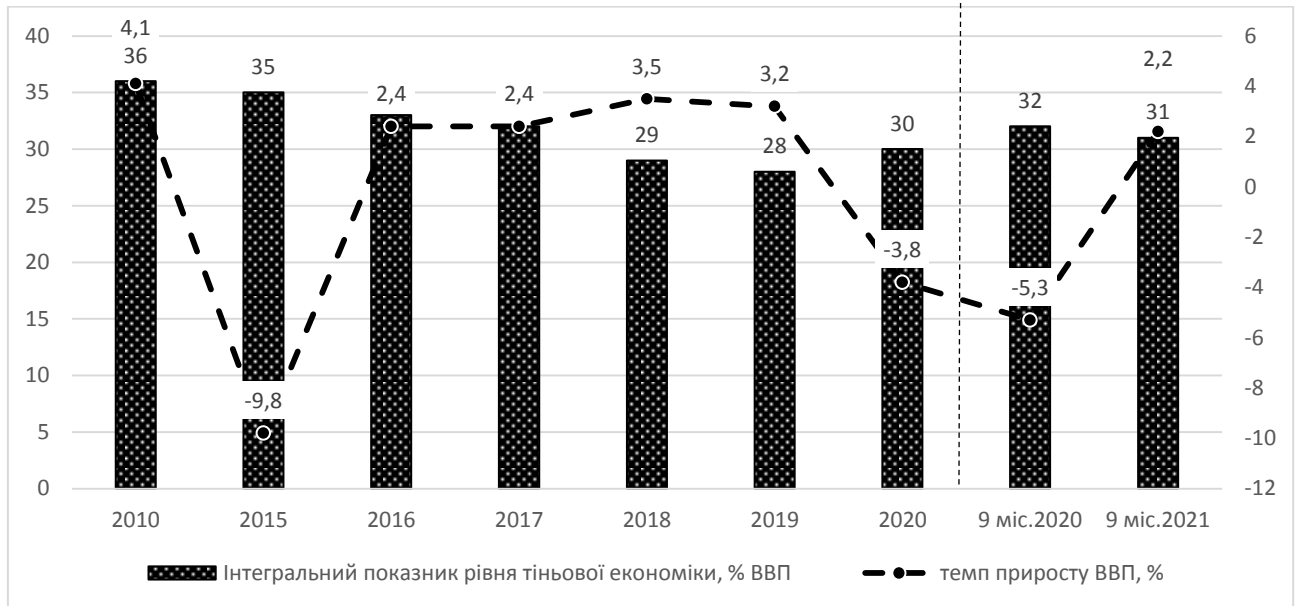

Рис. 2.1. Тенденція зміни рівня тіньової економіки та приросту ВВП України, %

Джерело: складено автором за [32]

Як видно з рис. 2.1, підвищення рівня тіньової економіки спостерігається у періоду економічних криз та потрясінь. Типовим для цих періодів розвитку економіки є і падіння рівня ВВП. Підвищення рівня тіньової економіки у 2020 р. пов'язано, в першу чергу, із пандемією COVID-19. У 2021 р. Бізнес пристосувався до роботи в умовах пандемії, що проявилось у зниженні на 1 % ВВП рівня тіньової економіки і дало можливість наростити обсяги створеного ВВП.

Для глибшого вивчення процесів тінізації економіки необхідно розглянути тенденції рівня тіньової економіки за різними методиками оцінки. Як показує практика, між рівнями тіньової економіки, розрахованими за різними методиками, існують значні розбіжності. Не змінилась ситуація і у

2021 р. Це може свідчити про винайдення бізнесом нових методів приховування тіньових доходів, які по-різному проявляються в тій чи іншій методиці. Так, за електричним та монетарним методами спостерігаємо збільшення рівня тіньової економіки на 2% та 1%, відповідно. Водночас, метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» та метод збитковості підприємств зафіксували зниження тінізації економіки на 2% та 10%, відповідно.

Рівень тіньової економіки, розрахований за електричним методом, традиційно є нижчим за інтегральний показник. Нагадаємо, що оцінка рівня здійснюється шляхом співставлення приросту споживання електроенергії до темпів приросту ВВП (рис. 2.2).

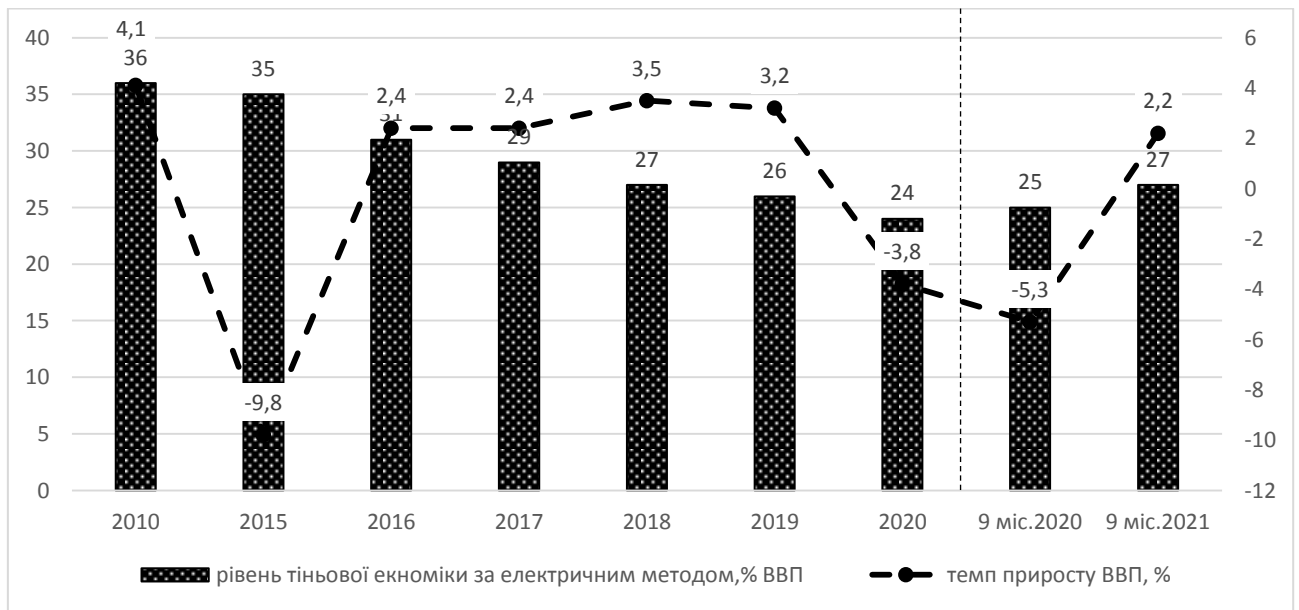

Рис. 2.2. Рівень тіньової економіки України, визначений за електричним методом, % ВВП

Джерело: складено автором за [32]

За даними рис. 2.2 простежується неспівпадіння тенденції інтегрального показника та рівня тіньової економіки, розрахованого за електричним методом. Збільшення рівня тіньової економіки, розрахованого за електричним методом, свідчить, що темпи зростання використання

електроенергії є вищими, аніж темпи зростання ВВП. Розробники методики вважають, що різниця між цими показниками і є тіньовим сектором. Проте такий результат може свідчити про зростання енергоємних галузей, що є більшого використання електроенергії. Отже, робити висновок про рівень тіньової економіки виходячи із результату, розрахованого за електричним методом, некоректно.

Зростання рівня тіньової економіки спостерігаємо і за монетарним методом. Щоправда, рівень тіньової економіки у 2021 р. збільшився лише на 1% (рис. 2.3).

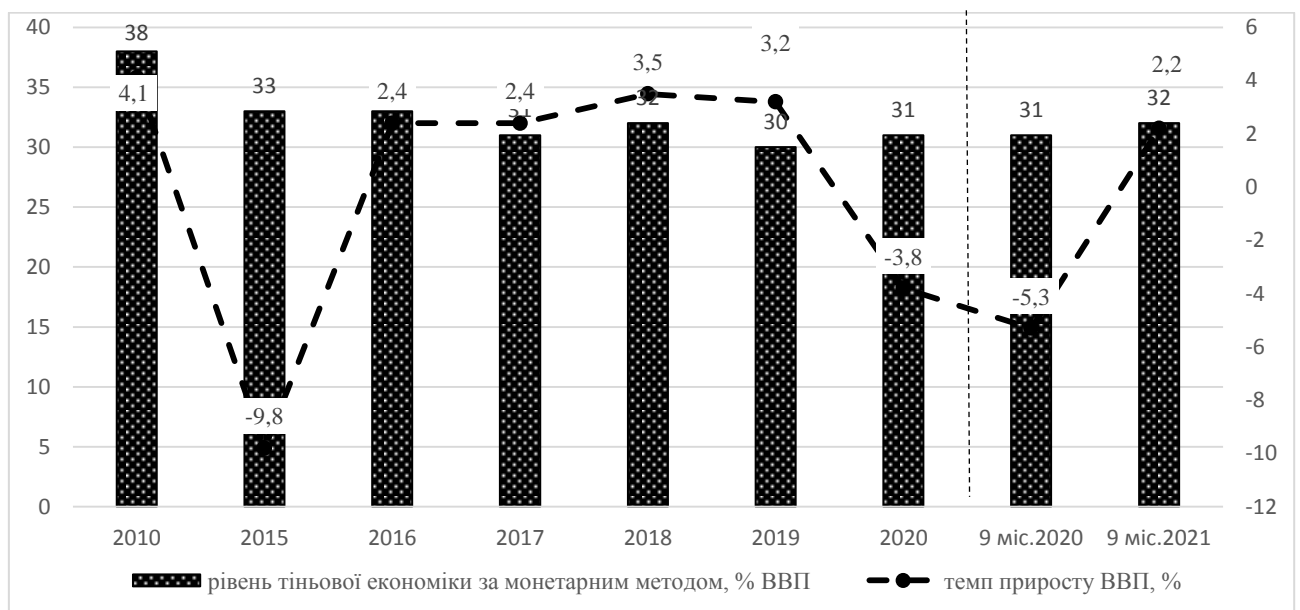

Рис. 2.3. Рівень тіньової економіки України, визначений за монетарним методом, % ВВП

Джерело: складено автором за [32]

Отриманий показник сформувався під впливом як позитивних так і негативних тенденцій. Серед позитивного можна виокремити зростання у 2021 р. обсягів кредитування української економіки (програми пільгового кредитування від уряду для фізичних осіб та розширення кредитування бізнесу в національній валюті). До негативних чинників доцільно віднести підвищення облікової ставки НБУ та збільшення частки готівкових коштів в

обороті. Щодо співвідношення готівкових та безготівкових розрахунків, то спостерігається зростання готівки на 14,5% з одночасним зростанням безготівкових розрахунків. Саме цей факт дає підстави стверджувати про наявність тіньових процесів в економіці, які не облікуються державою, тобто про зростання рівня тіньової економіки.

Натомість, рівень тіньової економіки, оцінений за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» та методом збитковості підприємств, має тенденцію до зниження (рис. 2.4).

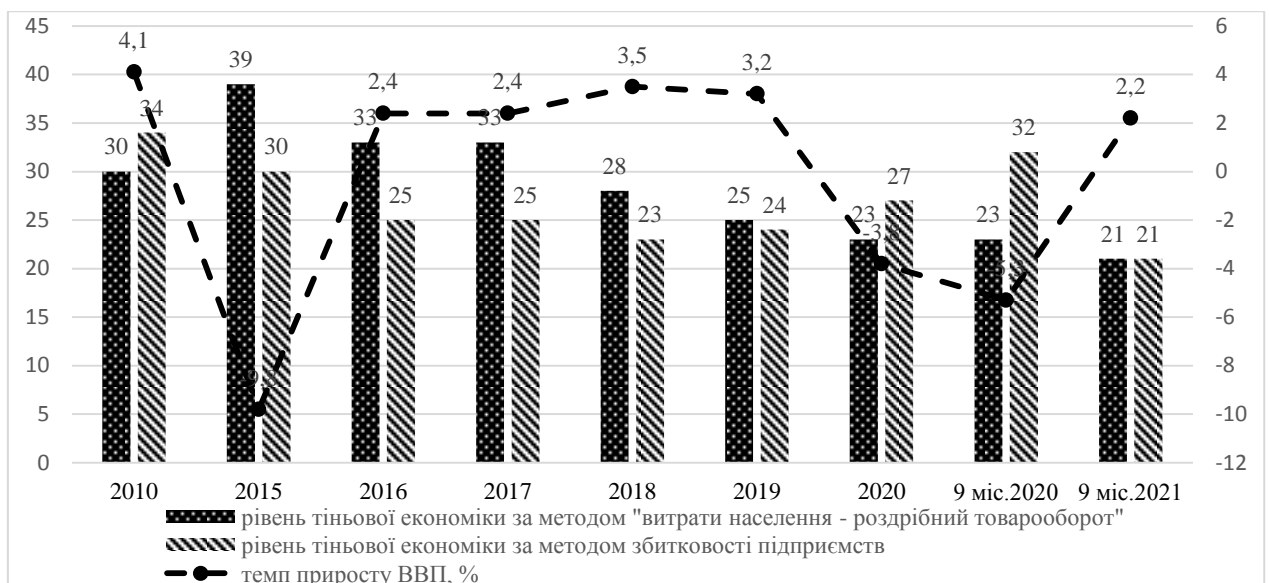

Рис. 2.4. Рівень тіньової економіки України, визначений за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» та методом збитковості підприємств, % ВВП

Джерело: складено автором за [32]

Чинники, які сприяли зниженню рівня тіньової економіки, оціненого за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот», пов'язані із зміною способу життя, спричинені пандемією. До таких чинників відносять: зниження рівня торгівлі на неорганізованих ринках, зменшення частоти розрахунку готівкою з одночасним збільшенням розрахунків у безготівковій формі, збільшення соціальних виплат держави. всі вище зазначені чинники

сприяли виведенню частини торгівельних операцій з тіні, що знайшло відображення на динаміці рівня тіньової економіки – зниження на 2%.

Щодо оцінки рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, то цей метод не здійснює суттєвого впливу на формування інтегрального показника, що викликано високим рівнем його волатильності. Не зважаючи на пандемію, підприємства значно покращили свої фінансові результати, на що вплинули очікування позитивних тенденцій реалізації продукції.

Підтвердження зроблених вище висновків є зміна рівня тіньової економіки за видами економічної діяльності (рис. 2.5).

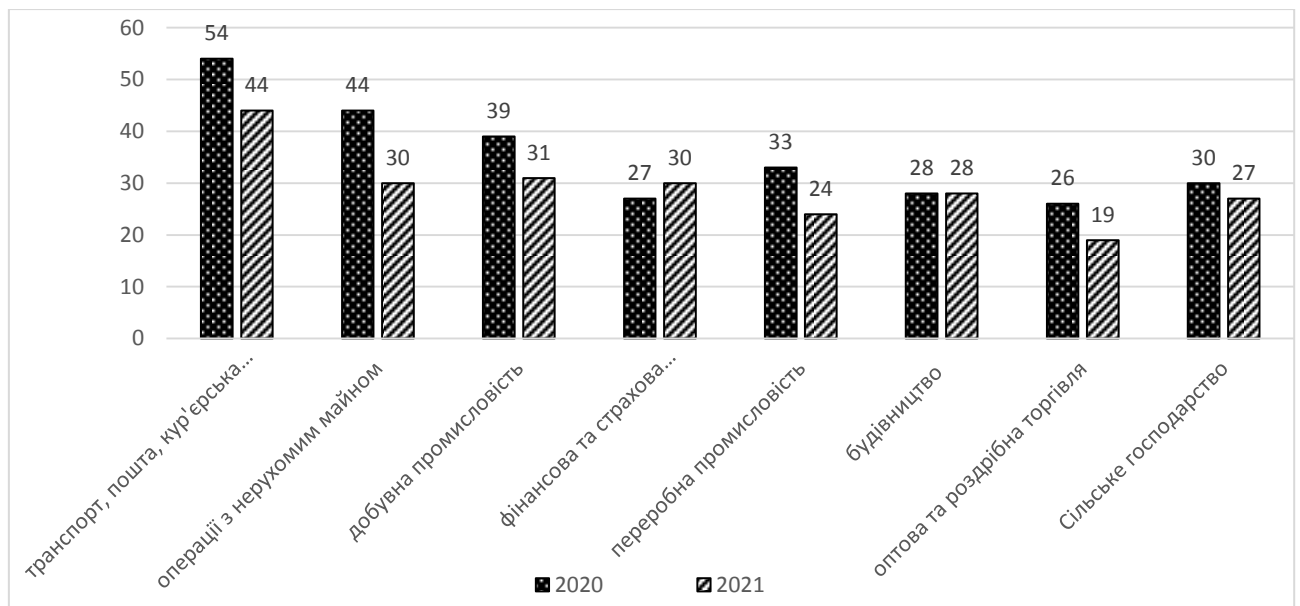

Рис. 2.5. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % ВВП

Джерело: складено автором за [32]

Пандемія вплинула на активне застосування дистанційної форми роботи, що спричинило збільшення розрахунків у безготівковій формі. Як наслідок – зниження рівня тінізації кур'єрської діяльності, пошти та транспорту на 10%. Використання безготівкових розрахунків сприяє детінізації економіки.

Отже, не зважаючи на багаторічну реалізацію політики детінізації, рівень тіньової економіки є критично високим – понад 30% від офіційного ВВП. Війна в Україні тільки посилить деструктивні процеси в економіці. Тому при розробці політики повоєнного відновлення уряду необхідно розробити механізм виведення з тіні господарських операцій, що може стати вагомим інвестиційною основою для відновлення економіки.

2.2. Аналіз застосування заходів податкового регулювання

Однією з основних причин високого рівня тіньової економіки прийнято вважати неефективну податкову систему. До проблем фіскальної сфери вітчизняної економіки доцільно віднести високий рівень податкового навантаження, часту зміну та неузгодженість податкового законодавства, складність адміністрування податків, високий рівень податкового боргу, ухиленні від сплати податків та інше. Зупинимось на розгляді вказаних проблем детальніше та розглянемо заходи податкового регулювання, що застосовувались.

Високий рівень податкового навантаження часто є основною причиною переходу економіки в тінь. Водночас, «негативним наслідком тіньової економіки в першу чергу є скорочення обсягів податкових надходжень до бюджетів різних рівнів» [33]. Держава недоотримує кошти для виконання своїх функцій, що унеможлиблює зниження податкового навантаження.

Податкове навантаження є наслідком податкової політики держави та якісною характеристикою кожної податкової системи. У світовій практиці застосовують різні способи визначення податкового навантаження: шляхом зіставлення суми податкових надходжень до бюджету з сукупними доходами приватного сектору; шляхом віднімання від загальної суми податкових надходжень видатків й трансфертів з бюджету на утримання приватного

сектору економіки; як співвідношення податкових бюджетних надходжень до ВВП [34, с.163].

У міжнародній практиці цей показник визначається як відношення реальних податкових надходжень у зведений бюджет до обсягу валового внутрішнього продукту. За цією методикою визначимо рівень податкового навантаження в Україні, результати розрахунку наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Податкові надходження зведеного бюджету та рівень податкового навантаження в Україні упродовж 2019-2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Абсолютне відхилення 2021 р. до 2019 р.
Податкові надходження, млрд. грн.				
Бюджетні податкові надходження всього, в т.ч.:	1070,3	1136,7	1453,8	383,5
Податок на доходи фізичних осіб	275,4	295,1	349,8	74,4
Податок на прибуток підприємств	117,3	118,5	163,8	46,5
ПДВ	378,6	400,6	526,4	147,8
ЄСВ	273,4	294	349	75,6
Податкове навантаження, %				
Рівень бюджетного податкового навантаження	27	27,1	26,6	-0,4
Податкове навантаження з ПДФО	6,9	7,0	6,4	-0,5
Податкове навантаження з ПНП	3,0	2,8	3,0	0
Податкове навантаження з ПДВ	9,5	9,6	9,6	0,1
Навантаження на працю	13,8	14,0	9,4	-4,4

Джерело: розраховано автором за даними [35]

Чіткої тенденції щодо рівня податкового навантаження в Україні протягом аналізованого періоду немає. Проте ми бачимо, що основний тягар оподаткування лягає на трудові ресурси. Таким чином, рівень податкового навантаження на працю у 2019 році становить 13,8%, а у 2021 р. податкове навантаження знизилось на 4,4% і становило 9,4% ВВП. Поступове зниження податкового навантаження на фізичних осіб сприятиме збільшенню

заощаджень населення, підвищенню платоспроможного попиту населення, а отже розвитку виробництва та збільшенню реальних доходів платників податків і, як наслідок, збільшення бази оподаткування.

Одним із найсерйозніших недоліків вітчизняної податкової системи, на нашу думку, є нестабільність та недосконалість податкового законодавства (рис. 2.6). Незважаючи на те, що в Україні діє один кодифікований нормативно-правовий документ – Податковий кодекс України (далі – ПКУ), питання оподаткування також регулюються численними підзаконними актами, указами Президента, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України. Крім того, існують розбіжності та неоднозначне тлумачення окремих положень і визначень, визначених у законах та підзаконних актах. Усе це негативно впливає на виконання податкових зобов'язань платників податків, а також на роботу працівників податкової служби, а відповідно знижує привабливість вітчизняної економіки для іноземних інвесторів, кошти яких нам вкрай необхідні в умовах економічних потрясінь та криз, постійної нестачі власних фінансових ресурсів.

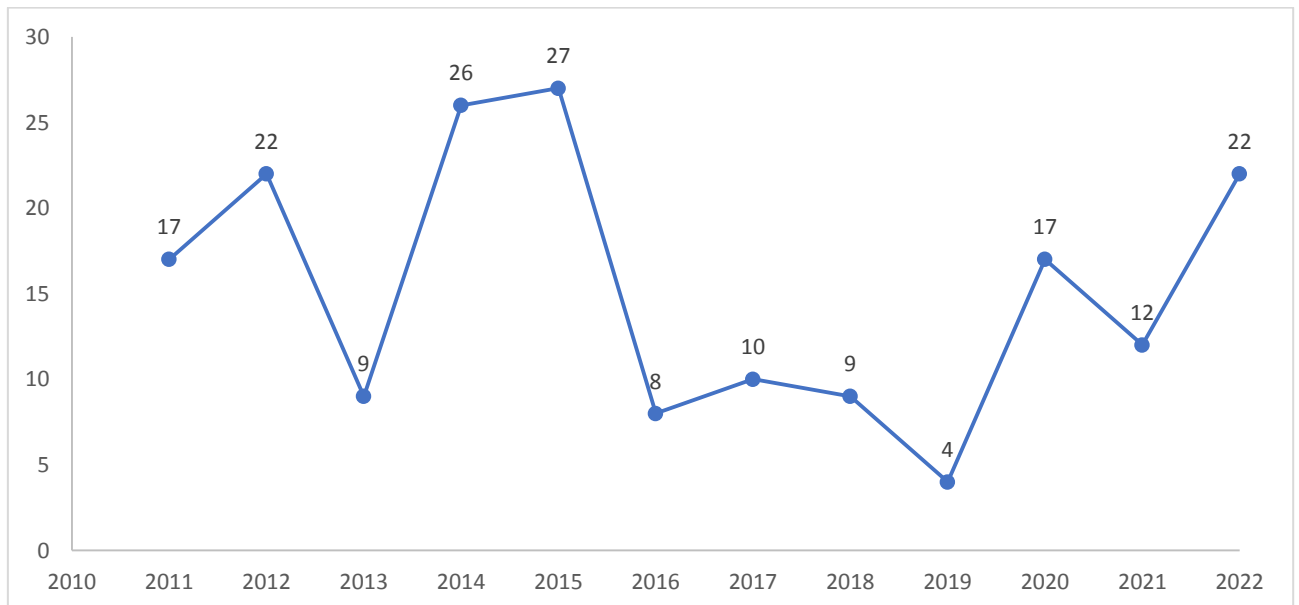

Рис. 2.6. Кількість внесених змін, знесених до ПКУ упродовж 2011-2022 рр. (дані за 2022 р. станом на 15.10.2022 р.)

Джерело: складено автором за [36]

Крім того, положення ПКУ не повністю вирішують проблему формування високоефективної податкової системи. Про це свідчать численні зміни та доповнення до нього. Так, упродовж 2011-2022 років було внесено зміни та доповнення до ПКУ 183 законами України. З рис. 2.6 видно, що за період існування ПКУ (2011-2022 рр.) практика внесення змін до законодавства залишається досить стабільною. Зміни до ПКУ вносяться щороку, а в окремі роки ці зміни мають кардинальний характер. Радикальна податкова реформа була проведена в 2014-2015 рр., 2020 р. та 2022 р.

Важливою проблемою фіскального сектору є значний рівень податкового боргу платників податків. Розмір податкового боргу за останні три роки представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Показники, що характеризують податковий борг в Україні упродовж 2019-2021 рр.

Показники	Станом на			Абсолютне відхилення 2021 р. до 2019 р.
	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	
Загальна сума податкового боргу, млн грн	124 705,4	103 967,9	105 726,7	-18 979
Сума списаної безнадійної заборгованості, млн. грн	5 870,9	15 106,5	7 612,2	1 741,3
Загальна сума розстрочки з податковим боргом, млн грн	1,9	6,5	4	2,1
Кількість розстрочок податкового боргу	2	3	2	0

Джерело: складено автором з [37]

Дані таблиці 2.2 свідчать про зменшення суми податкового боргу за останні 3 роки на майже 19 млрд грн. Водночас на 1,7 млрд зросла сума списаного безнадійного боргу. Проблеми невиконання платниками своїх зобов'язань пов'язані з такими проблемами:

- застосування практики списання податкового боргу. Із загальної суми скорочення податкового боргу на 19 млрд біля 2 млрд повзано із списанням боргів платників;

- відсутність дієвого механізму забезпечення виконання платниками податків своїх зобов'язань;

- використання практики взаємозаліків у міжбюджетних розрахунках. Така практика стає причиною невиконання або несвоєчасного виконання податкових зобов'язань.

Податковий контроль здійснюється не тільки з метою виявлення порушень податкового законодавства, а й з метою запобігання їх виникненню. Як приклад, впровадження системи електронного адміністрування ПДВ та системи моніторингу податкових ризиків під час реєстрації податкових накладних, що дозволяє припиняти злочинні схеми, які використовують несумлінні платники податків для мінімізації своїх податкових зобов'язань.

Податковий контроль в Україні здійснюють підрозділи податкового аудиту, які отримали свої повноваження у 2020 році у зв'язку з реорганізацією ДПС України. Аналіз стану, результативності та ефективності податкового контролю наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати контрольно-перевірочної роботи ДПС України у 2019-2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Абсолютне відхилення 2021 р. до 2019 р.
1	2	3	4	5
Кількість проведених перевірок				
Кількість проведених планових перевірок, тис.	6,6	1,94	2,5	-4,1
Кількість проведених позапланових перевірок, тис.	33,2	23,9	36,2	3
Кількість «нульових перевірок»,	12,3	14,4	15,6	3,3

тис.				
------	--	--	--	--

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4	5
Донарахування за результатами перевірок, млн. грн.				
Загальна сума донарахувань за актами планових та позапланових перевірок, яка підлягає погашенню	49 622	17 778	1530	-48 092
у т.ч. планових перевірок	24 645	90 790	733,6	-23 911
у т.ч. позапланових перевірок	17 072	7 424	796,3	-16 276

Джерело: складено автором з [37]

Кількість платників податків скоротилася у 2021 р. на 43,6 тис. осіб. Значна частина представників економіки через вимушений карантин втратила потенційних клієнтів і звернулася до своєї діяльності. Контрольно-перевірочні заходи, визначені ПКУ, проводяться у формі планових, позапланових, реальних перевірок та зустрічних звірок. У 2021 році порівняно з 2019 роком суттєво зменшено кількість усіх видів контрольних заходів на 1,1 тис. перевірок, а саме у плановій частині – 4,1 тис. перевірок. Щодо позачергових перевірок, то їх кількість збільшилась на 3 тис. перевірок.

Підрозділи податкової перевірки проводять документальну планову перевірку платника податків відповідно до затвердженого ДПС України плану-графіка документальних перевірок на відповідний рік, який формується на основі ризик-орієнтованого підходу до податкової перевірки. План перевірки документів виконано на 45,1%. Протягом останніх трьох років кількість планових перевірок документів зменшується. Причинами невиконання плану перевірки документів у попередні роки стали: відсутність суб'єкта господарювання за місцезнаходженням, недопущення посадових осіб ДПС до перевірки, оскарження матеріалів перевірки в судовому порядку, втрата, конфіскація та пошкодження документів.

Епідеміологічна ситуація в Україні вплинула на виконання плану планових перевірок документації на 2020-2021 рр. Так, з 18.03.2020 р. введено мораторій на проведення документальних та фактичних перевірок, крім фактичних перевірок в частині товарообігу підакцизних товарів, документальних перевірок декларацій з ПДВ, припинення (ліквідації) суб'єкта господарювання та за скаргами платників податків. Наведені дані свідчать про відсутність тиску з боку перевірок та зустрічних звірок на суб'єктів господарювання. Підтвердженням цього є значне скорочення обсягів податкових перевірок суб'єктів господарювання.

Кожного року є такий негативний фактор, як безрезультатні перевірки. Невдалі («нульові») перевірки відбуваються не лише через корупційну складову, некомпетентність перевіряючих, низьку якісні перевірки, недоведеність виявленого порушення, неоднозначне тлумачення податкового законодавства, значна кількість перевірок, пов'язаних із припиненням (ліквідацією) суб'єктів господарювання, а також внаслідок оскарження результатів податкового контролю в адміністративному та судовому порядку в різні інстанції. У 2019-2021 рр. спостерігається скорочення кількості всіх видів контрольних заходів, що призвело до зменшення суми донарахувань на 48 092 млн грн.

Пандемія прискорила впровадження сучасних технологій у податкову роботу, що проявляється у активному використанні електронної системи нарахування та сплати податків, електронних кабінетів платників податків, наданні консультацій за допомогою електронних засобів зв'язку.

Формування сучасної податкової системи передбачає здійснення заходів податкового регулювання. Оскільки податкова система України перебуває на етапі становлення та вдосконалення, вона зазнає змін та коригувань, що негативно впливає на своєчасність та повноту сплати податків та зборів платниками. Вивчення схем та моделей ухилення від

сплати податків, проведення превентивної та роз'яснювальної роботи серед платників сприятиме покращенню податкової дисципліни та виконанню зобов'язань платниками.

2.3. Оцінка податкових втрат держави від ухилення від сплати податків

Незважаючи на конституційний обов'язок сплачувати податки та збори, не всі платники є свідомими та сумлінними. Складовими тіньової економіки є три види ухилення від сплати податків, а саме: приховування доходів від підприємницької діяльності, приховування фактичної кількості працівників, а також приховування фактичного розміру виплаченої заробітної плати або заробітної плати «в конвертах».

Дані ДПС України [37] свідчать, що найбільше порушень зафіксовано за податком на прибуток підприємств (49,4%) та податком на додану вартість (32,7%). Серед зафіксованих способів ухилення платників від сплати податків найчастіше зустрічаються такі:

- неподання або несвоєчасне подання податкових декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів. Крім того, неподання або несвоєчасне подання зазначених документів податкової звітності свідчить про приховування суб'єкта оподаткування;

- умисне заниження податків і зборів;

- фіктивний бізнес;

- оформлення операцій з реалізації продукції нижче собівартості;

- здійснення діяльності з реєстрації пального платниками акцизного податку;

- здійснення господарської діяльності без реєстрації платником податків;

- незаконне використання податкових пільг;
- ухилення від сплати податків з використанням офшорних схем;
- ухилення від сплати податків за допомогою конвертаційних центрів або підробок;
- ухилення від сплати податків шляхом використання «податкових ям»;
- ухилення від сплати податків за допомогою РРО тощо.

Усі схеми мінімізації податків і способи ухилення від сплати податків відпрацьовуються податковими органами і з них розраховуються втрати бюджету. У боротьбі з ухиленням від сплати податків податкові органи використовують усі наявні у них засоби: документальні та реальні перевірки, штрафи та грошові санкції, позови до суду, конфіскацію майна тощо (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Податкові втрати України від ухилення від сплати податків у 2019-2020 рр.

Назва схеми ухилення від сплати податків	Яких податків дозволяє уникнути схема	Обсяги операцій		Втрати бюджету від схеми	
		2019 р.	2020 р.	2019 р.	2020 р.
Корупція на митниці, порушення правил переміщення товарів через кордон, контрабанда	Мито, Податок на додану вартість, акцизний податок	226-320	226-380	68-96	68-120
Схеми, які передбачають офшорні зони	Податок на прибуток підприємств	130-220	120-200	23-40	15-35
Податкові ями, конвертаційні центри	Податок на додану вартість, ЄСВ, ПДФО	60-90	70-90	15-25	17-25
Виробництво контрафактної продукції	Податок на додану вартість, акцизний податок	40-60	45-70	11,5-16	12-20
Схема заробітна плата у «конвертах»	ПДФО, ЄСВ, військовий збір	58-231	220-300	24-94	110-150
Схема зі «спрощенцями» -схема ФОП замість найму -заниження доходу	ПДФО, військовий збір, ЄСВ Єдиний податок	23-58 130-156	23-58 50-130	4-10 6,3-7,6	6-10 1-6,3

Джерело: [38]

Наведені в таблиці 2.4 дані свідчать про наявність широкого спектру схем ухилення від сплати податків, які в кінцевому результаті призводять до погіршення економічної ситуації в країні через несплату значних бюджетних податків. Розглянемо окремі схеми ухилення від сплати податків детальніше.

Ухилення від сплати податків шляхом порушення митних правил (контрабанда). Порушення правил при здійсненні експортно-імпортних операцій є найпривабливішою сферою уникнення оподаткування – сумарно у 2020 р. таких порушень було здійснено на суму в діапазоні 226-380 млрд. грн., а втрати бюджету оцінюються 70-120 млрд. грн. Насправді, на практиці зловмисники використовують різні схеми уникнення: викривлене декларування, чорна контрабанда, зловживання пільгами, перерваний транзит. Оцінити втрати бюджету та обсяги таких операцій можливо лише у співпраці з митними органами інших держав зіставивши обсяги потоків, які облікуються (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Вартісні розриви при експортно-імпортних операціях України упродовж 2019-2021 рр., млн. дол. США

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.
<i>Білорусь</i>			
Розриви при експорті товарів	391,6	275,2	306
Розриви при імпорті товарів	148,8	62,6	13,3
<i>Всього</i>	<i>540,4</i>	<i>337,8</i>	<i>319,3</i>
<i>Польща</i>			
Розриви при експорті товарів	1 465,3	1 842,7	1 599,8
Розриви при імпорті товарів	241,1	327	67,7
<i>Всього</i>	<i>1 706,4</i>	<i>2 169,7</i>	<i>1 667,5</i>
<i>Угорщина</i>			
Розриви при експорті товарів	1140,9	269	324,1
Розриви при імпорті товарів	246,3	153,7	272,8
<i>Всього</i>	<i>1387,2</i>	<i>422,7</i>	<i>596,9</i>
<i>Російська федерація</i>			
Розриви при експорті товарів	365,6	1 768,9	3 097,7
Розриви при імпорті товарів	1 591,8	902	1 883,5
<i>Всього</i>	<i>1 957,4</i>	<i>2 670,9</i>	<i>4 981,2</i>
Загалом	5 986,3	6 251	7 828

Джерело: [38]

Заробітна плата у конвертах. Сутність схеми полягає у «офіційній» оплаті праці на рівні мінімальної заробітної плати (отже і податки та відрахування сплачуються від мінімальної заробітної плати) та здійснення доплати у готівковій формі, так би мовити «у конверті» (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Сутність схеми ухилення від сплати податків «зарплата «у конвертах»

Сутність схеми	«Переваги» для ухилянта	«Недоліки» для ухилянта
Нарахування фонду оплати праці на одного працівника, який перетворює кошти у готівку і нею здійснюються виплати «у конвертах».	Відсутність потреби залучати третіх осіб Майже легальна схема	Висока «вартість» схеми, тому вигідно застосовувати при великих обсягах
Оплата праці «чорною готівкою», яка генерується самим підприємством	Відсутність потреби залучати третіх осіб Нульова вартість	Абсолютна нелегальність Застосовується у сферах, де є великі потоки готівки
Використання ФОП 3 групи для виведення готівки	Легальна схема Низька вартість виведення готівки	Великі витрати при значних обсягах виведення готівки

Джерело: складено автором за [38]

Використання спрощеної системи оподаткування для мінімізації податків. Існуючі схеми ухилення від сплати податків з використання «спрощенців» можна поділити на дві групи:

-звільнення працівників, реєстрація їх ФОП 3 групи та укладання з ними угоди з надання послуг. Така схема дозволяє мінімізувати ПДФО, ЄСВ та ВЗ;

-заниження ФОП 1 та 2 групи обсягів доходів.

Отже, відомі різні схеми та моделі ухилення від сплати податків та зборів, які постійно удосконалюються та змінюються. Податкові органи відстежують, аналізують такі схем та розробляють заходи щодо неможливості їх використання. Проте вважаємо за необхідне формувати

негативне ставлення до ухилення від сплати податків серед населення та суб'єктів господарювання.

Висновки до розділу 2

Обсяги тіньової економіки в країні є знаними, що загрожує економічній безпеці держави. Негативний прояв високого рівня тінізації економіки проявляється в такому: зниження доходів бюджетів різних рівнів, неспроможність держави фінансувати видатків, підрив довіри до держави, нарощення фінансової спроможності злочинного світу та фінансування хабарництва та корупції і т.д.

Застосовувані в Україні методи оцінки рівня тіньової економіки показали різні тенденції. Так, за електричним та монетарним методами спостерігаємо збільшення рівня тіньової економіки, а метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» та метод збитковості підприємств зафіксували зниження тінізації економіки. Така розбіжність в отриманих результатах пояснюється винайденням нових методів тінізації або інших видів тіньової діяльності, що не може біти охоплено наявними методиками.

Важливою причиною існування тіньової економіки є високий рівень податкового навантаження та недосконала податкова політика. Саме тому важливу роль у процесі детінізації відводиться податковому регулюванню. Державна податкова служба України здійснює різноманітні заходи податкового регулювання, спрямовані на зниження рівня тіньової економіки.

Важливим напрямом тінізації економіки є ухилення від сплати податків та зборів. Аналіз існуючих схем ухилення від сплати податків показав, що найбільшої шкоди бюджету завдають контрабанда, офшорні схеми, виплата заробітної плати «у конвертах», використання спрощеної системи оподаткування, ковертаційних центрів та інших схем.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Шляхи підвищення ефективності податкового регулювання з метою детінізації економіки

Численні фінансові проблеми в економіці України негативно впливають на макроекономічні показники країни, перешкоджають соціально-економічним реформам та стримують розвиток економіки. причиною таких деструктивних процесів – існування тіньової економіки та розширення тіньової діяльності. Зменшення обсягів тіньових зв'язків та економічних процесів є важливою частиною стратегії реформування вітчизняної економіки. Виходячи з цього можна резюмувати, що важливим завданням державного управління в сучасних умовах є розробка заходів детінізації економічних процесів.

Питання детінізації економіки порушується в багатьох країнах світу, особливо в країнах з тіньовою економікою, де така проблема може стати масштабною і створювати серйозні перешкоди для розвитку держави. Тіньовий сектор може бути пов'язаний з легальним сектором економіки і негативно впливати на всі сфери суспільного життя, економіку країни, політичну систему, систему управління, соціальну сферу та міжнародні відносини. Невтручання в цю сферу може призвести до фатальних помилок у визначенні пріоритетів розвитку макроекономічних показників, до фінансово-економічних диспропорцій, що призводить до викривлення загальної політики держави.

Виходячи з цього твердження, можна визначити, що інструменти та механізми детінізації напряму залежать від рівня протиправності та

масштабів тіньової діяльності. Щодо поняття «детінізація», то існує два підходи до його розуміння:

- детінізація – це комплекс регуляторних дій держави, які спрямовані на викорінення причин виникнення тіньового сектору та/або розбудову сприятливого інституційного середовища;

- детінізація – це процес зменшення ступеня тінізації економіки в результаті раціональної державної політики, особливо державного управління та моніторингу.

Виходячи з узагальнення поняття «тіньова економіка» як негативного та деструктивного явища, можна констатувати, що найбільш вдалим трактуванням детінізації є визначення І. Мазура як «процесу комплексного поєднання адміністративно-обмежувальних заходів щодо кримінальної частини тіньової економіки із стимулюючими економічними заходами в легальній економіці з метою виведення прихованої економічної діяльності некримінального походження в законну частину» [39, с. 295].

Зниження рівня української тіньової економіки є пріоритетним і суттєвим напрямом сучасної економічної політики. Водночас багатовимірність і розгалуженість проявів детінізації свідчать лише про марність безсистемних і репресивних проявів боротьби з нею. Це пов'язано з тим, що для української економіки характерні такі явища, як: висока ціна та низька рентабельність бізнесу, обтяжлива система оподаткування, в якій фіскальна функція відіграє вирішальну роль, звуження внутрішнього ринку та його нерозвиненість, дії регуляторів щодо визначення ціни на ресурси та факторів конкурентоспроможності, неспроможності держави забезпечити прозорі умови діяльності та гармонізацію економічних інтересів суб'єктів господарювання [40].

Очевидно, що наша країна має низку прогалин у податковій системі, через що ми фіксуємо великий відтік коштів у тіньову економіку. Україні

варто боротися з недоліками у сфері оподаткування, оскільки незаконна мінімізація податкових платежів є вкрай негативним явищем для будь-якої економіки. Щоб зменшити такі явища, необхідно зацікавити платників податків.

Мінімізація податкових зобов'язань, ухилення від сплати податків, виведення коштів за межі України, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, та нецільове використання бюджетних коштів є основними інструментами моніторингу фінансових потоків [41].

З огляду на це можемо констатувати, що організація ефективного податкового регулювання в Україні сприятиме стимулюванню процесу детінізації. Це питання є новим і потребує відповідного дослідження як в історичному аспекті, так і з урахуванням сучасних умов та засад формування та реалізації податкової політики. Необхідність розробки методологічних засад державної політики у сфері податкового регулювання значною мірою зумовлена невизначеністю актуальних концепцій, принципів та підходів до вивчення зазначеної проблеми, що свідчить про необхідність наукового дослідження.

Окремі вчені [42] вважають, що зниження податкових ставок, а також запровадження податкових пільг сприятиме зменшенню кількості податкових правопорушень. З огляду на те, що детінізація – процес довгостроковий, ми вважаємо, що необхідно діяти комплексно, і паралельно із законодавчими реформами потрібно поширювати податкову культуру серед населення. Також було б доцільно створити єдину національну базу порушників податкового законодавства, що дозволило б контролюючим органам у майбутньому використовувати цю інформацію для запобігання утворенню нових «чорних» компаній та провадженню нової тіньової економічної діяльності [42].

Можна вважати за доцільне додати помірні фактори впливу на зниження рівня тіньової економіки, до яких відносяться: високі штрафи, неможливість реалізації корупційних схем, законодавчі та нормативні неузгодженості. Низькі штрафи, низька аргументованість фіскальних служб, низький рівень податкового контролю також є одним із факторів впливу на мінімізацію податкових платежів. Для ефективного подолання рівня тіньової економіки необхідно враховувати позитивний досвід європейських країн, а також країн зі схожим ринковим функціонуванням і підходити до цього процесу системно та комплексно.

Слід зазначити, що український варіант «тіньової економіки» є унікальним і має чітко визначене культурно-історичне походження. Оскільки бар'єри для входу у формальний сектор є досить низькими, відкрити ФОП дуже легко, використовуючи при цьому спрощену систему оподаткування, яка вимагає не лише ведення обліку продажів, але й значної частини тіньової економіки. На жаль, більшість транснаціональних корпорацій є «олігархічними» фірмами, які завдяки державним зв'язкам високопосадовців можуть дозволити собі масову «тінізацію» власної діяльності.

Організація економічного співробітництва та розвитку схвалила приєднання України до плану заходів щодо боротьби з розмиванням податкової бази та переведенням прибутків за кордон, що сприятиме боротьбі з агресивним податковим плануванням. Наприклад, до таких заходів можна віднести запровадження: податку на виведений капітал, впровадження заходів щодо боротьби з розмиванням податкової бази та переміщенням прибутків за кордон (BEPS), а також створення єдиної служби, яка займалася б фінансовими розслідуваннями. Однак, враховуючи, що ці заходи призначені як дискреційні інструменти, якими органи влади можуть зловживати, їх слід застосовувати з обережністю.

Актуальність вирішення передбачає процес детінізації зайнятості з виплатою заробітної плати «в конвертах». Вирішити цю проблему можна лише шляхом зниження податкового навантаження на працю – ПДФО. В Україні налічується 28,5 млн громадян працездатного віку та 11,33 млн пенсіонерів [43], що можна вважати нормальним співвідношенням. Проте лише 12,8 млн із 28,5 млн українців працездатного віку працюють легально. Половина громадян працездатного віку або працює за кордоном, або працює нелегально. Тому ця половина є незахищеною трудовим законодавством. Це означає, що зміни в трудовому законодавстві можуть сприяти збільшенню офіційно зайнятого населення, а в свою чергу – зниженню рівня тіньової економіки [44]. Якби значна частина фізично зайнятих приватних підприємців, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, сплачували податок на доходи фізичних осіб та ЄСВ в повному обсязі замість єдиного податку 5%, вони б принесли до державного бюджету кілька мільярдів гривень.

Важливим питанням податкового регулювання є оновлення оперативної діяльності митниці, що покращить її інституційну спроможність. Не менш важливою є стандартизація вимог до облаштування портової інфраструктури, митних складів, митних терміналів, пунктів пропуску та митного оформлення. Важливим також є посилення фіскальної та антиофшорної політики у координації з монетарною політикою як чинника стабільності регулювання валютного ринку. В Україні лібералізовано операції з поточними рахунками.

Подальша боротьба з ухиленням від сплати податків в Україні, здебільшого, лежить у напрямку вдосконалення податкового регулювання та адміністрування через оновлення законодавчої бази та процедур відповідно до міжнародних стандартів, звуження можливостей впливу суб'єктивного людського фактору. Підвищення довіри до національних правоохоронних

органів і систем правосуддя також є важливим у цьому відношенні для захисту активів.

Очевидною є необхідність створення в Україні ефективної системи контролю за тіньовою економікою, яка б повністю відповідала сучасним умовам і потребам. Тому проблема розробки теоретико-методологічних засад діяльності органів податкового контролю щодо виявлення та припинення ухилень від оподаткування є надзвичайно актуальною та важливою складовою реформування податкових відносин на сучасному етапі економічного розвитку країни [45].

Отже, на основі аналізу позитивного зарубіжного досвіду подолання тіньової економіки можна зробити висновок про наявність потужних невикористаних можливостей для її реалізації в Україні. Серед найбільш перспективних, на нашу думку, можна виділити:

- досвід країн ЄС показує, що створення єдиного джерела інформації на державному рівні сприятиме посиленню взаємодії компетентних державних органів та сприятиме оперативному реагуванню в електронному вигляді на виявлення підозрілих відносин;

- використовуючи досвід США, посилити роль державних спецслужб у контролі за поширенням тіньової економіки в країні та їх взаємодії з державними структурами в цілому. Так, в США співробітники спецслужб, таких як ФБР і ЦРУ, дуже часто працюють у відомих американських концернах і корпораціях, тим самим контролюючи їх діяльність. Що стосується України, то подібні функції мають виконувати співробітники Служби безпеки України (СБУ) [39];

- використання досвіду країн ЄС для гармонізації нормативно-правового забезпечення у сфері оподаткування, валютного регулювання, фінансового моніторингу відповідно до міжнародних стандартів FATF та стандартів ЄС;

- розмежування легальних і кримінальних форм зниження податків та удосконалення та впровадження інститутів відповідальності за дії з мінімізації податків;
- удосконалення правових заходів щодо запобігання відтоку коштів «у тінь»;
- використання досвіду Бельгії та Нідерландів для спрощення форм податкової звітності та механізмів її подання суб'єктами господарювання;
- запровадити максимальну електронну звітність та автоматизацію процесу збору та аналізу інформації (досвід регіону ЄС);
- використовуючи досвід США, можна забезпечити фінансування податкових органів виключно за рахунок коштів платників податків з метою посилення незалежності та неупередженості їх роботи.

Отже, можна зробити висновок, що реалізація запропонованих заходів може сприяти зниженню рівня тіньової економіки, що в результаті сприятиме формуванню здорового ринкового середовища для держави та громадян, а також сприятиме демократизації економіки. Для цього необхідно ретельно скорегувати податкове законодавство, забезпечити його прозорість та уникати дискримінації. Перш за все, необхідно вдосконалити демократичні інститути та посилити боротьбу з корупцією та зловживанням службовим становищем і можливостями з боку високопосадовців. Іншим способом мінімізації цієї проблеми є виховання патріотичних почуттів серед платників податків щодо обов'язку підтримувати державу, завдяки сплаті податків в обмін на високий рівень якості надання суспільних благ.

3.2. Світовий досвід використання податкових інструментів з метою зниження рівня тіньового сектору економіки

Проблема функціонування тіньової економіки вже давно перебуває в полі зору науковців. Власне, це пов'язано з тим, що жодна з країн не змогла подолати тіньову економіку. На сьогодні йдеться, насамперед, про ступінь поширення тіньової економіки в країні, що суттєво зашкодить розвитку ринкових механізмів, національним інтересам і національній безпеці в цілому. Світовий досвід доводить важливість розробки регуляторної політики для стримування поширення тіньової економічної діяльності.

Водночас за останні роки під впливом глобалізації з'явилися нові форми тінізації економічних відносин, а проблеми розвитку тіньової економіки перемістилися з локальних у глобальні, в яких можуть бути залучені учасники з багатьох країн світу. У цьому контексті актуальною проблемою стає поглиблення вивчення світового досвіду формування механізму легалізації тіньового сектору.

Орієнтиром детінізації економіки для України може бути Республіка Польща, яка за період 1991-2015 років скоротила рівень тіньової економіки з 34,5% до 19,1% ВВП, тобто на 15,4%. Водночас це скорочення мало поступовий і постійний характер і майже не змінило своєї тенденції. Також варто зазначити, що це відбулося не через різку лібералізацію податкових ставок. З початку 90-х років і до сьогодні податкова система Польщі поступово розвивалася. Мета – залучення іноземних інвестицій, в результаті чого створюються нові робочі місця. Рівень фактичного податкового навантаження у 2015 році зменшено лише на 1,6 %. За аналізований період його максимальне значення було зафіксовано у 1993 р. – 39,2%, а мінімальне – у 2009р. та 2010 р. – відповідно, 31,4% та 31,1%. Ставки податку на прибуток підприємств упродовж цього періоду поступово знижувалися з 40% (діяли до 1996 р.) до 19% (запроваджено у 2004 р.). А з 1 січня 2017 р. запроваджено знижену ставку податку на прибуток підприємств у розмірі 15% для суб'єктів малого підприємництва, річний фінансовий дохід яких не

перевищує 1,2 млн євро, а також суб'єктів господарювання, які працюють перший рік на ринку. У аналізованому періоді також було знижено ставки податку на доходи фізичних осіб. Загалом розвиток фіскального законодавства польський уряд здійснював завдяки його поступовій гармонізації із законодавством країн Європейського Союзу, а не за допомогою радикальних реформ.

Експерти відзначають, що одним із найефективніших заходів у контексті детінізації польської економіки стала фіскалізація, яка полягає у використанні фіскальних пристроїв для запису оподатковуваних операцій та іншої податкової інформації у фіксованій пам'яті.

У тих країнах ЄС, де сучасні технології безготівкових розрахунків уже стали традиційними, рівень тіньової економіки нижчий, ніж у тих країнах, де такі розрахунки не поширені. Таким чином, Польща є однією з найстаріших податкових країн, яка використовує фіскальні касові апарати та фіскальні принтери. Це країна, де близько двох мільйонів касових апаратів, з яких 600 тисяч мають друкований принтер (квитанцію та рулоні паперу). Польський уряд планує поступово запровадити новий тип касового апарату, який видаватиме електронні рахунки замість паперових, а також надсилати періодичні звіти та всі касові записи до нової ІТ-системи податкових органів. Мета всього – популяризація безготівкових операцій, які зазвичай є одним із найефективніших інструментів боротьби з тіньовою економікою. Користувачі, які не звикли користуватися платіжними картками, також матимуть можливість скористатися новою системою. Тому що нові касові апарати матимуть доступ до Інтернету та зможуть надсилати електронні рахунки на електронну адресу чи номер телефону, також збережеться можливість отримання роздрукованого підтвердження покупки. Оцінки показують, що завдяки цьому нововведенню надходження від ПДВ зростуть на 2-3 млрд злотих на рік [46].

Серед заходів, які сприяли детінізації польської економіки, було запровадження Міністерством фінансів національних чекових лотерей. Вони тривали 12 місяців і супроводжувалися кількома освітніми кампаніями. Згідно з правилами, кожен мав можливість подати свої акаунти онлайн та виграти приз. Чим детальніше учасник зареєструється, тим вищі шанси на перемогу. Серед виграних призів у лотерею були автомобілі, ноутбуки, планшети тощо. Як зазначили представники польського уряду, основною метою лотереї було не отримання додаткових податкових надходжень, а насамперед підвищення податкової свідомості громадян. Населення має вимагати квитанцію, адже це захищає права споживачів та гарантує сплату суб'єктом господарювання податків. Таким чином лотерея підтримує сумлінних платників податків.

Грузія діяла набагато радикальніше щодо впровадження податкових реформ. Досить поширеною є думка, що детінізація української економіки повинна передбачати повну лібералізацію податкового законодавства, за аналогією південно-східних сусідів України. До 2003 р. сфера оподаткування була однією з найбільш проблемних в Грузії. Процес справляння податків гальмувався відсутністю злагодженого органу виконавчої влади, низьким рівнем податкової дисципліни платників податків та низкою інших серйозних проблем.

У результаті революційних подій у Грузії (2003 р.), новосформований уряд взявся за глибоку реформу податкової системи. Метою даної реформи є зменшення випадків податкових та адміністративних зловживань. Результатом проведених реформ стали у 2004 р. скорочення кількості податків та їх ставок, а також спрощення процесу адміністрування податків. Як наслідок, податкова система Грузії стала однією з найліберальніших у Європі. Загальну кількість податків зменшено на 14 податків – з двадцяти до семи, а з 2008 р. – до шести. Скороченню в першу чергу підлягали податки з

низьким рівнем фіскальної ефективності. У податковій системі Грузії залишились податки, що забезпечували найбільше надходжень до бюджету та були простими в адмініструванні. Результатом таких реформ є зростання ВВП на душу населення у 2008 р. порівняно з 2004 р. у 2,6 рази [47]. Серед іншого, в Грузії спрощено процедуру подання податкової декларації, скасовано стихійні перевірки, спрощено дозвільну систему на підприємницьку діяльність тощо. Найбільша зміна відбулася у ставках податку на доходи фізичних осіб. Так, до реформи ставки податку на прибуток були прогресивними і становили від 12 до 20%, до того ж не було можливості для існування низки пільг для окремих видів доходів і для окремих груп платників податків. Реформа передбачала запровадження єдиної ставки податку для громадян у розмірі 12 %, натомість усі пільги були скасовані. Починаючи з 2008 р. податок на доходи фізичних осіб поєднано з внесками на соціальне страхування, що значно зменшило податкове навантаження на працю. Так, загальна ставка новоствореного податку спочатку була встановлена на рівні 25%, але через рік її знизили до 20%.

Загалом податкову реформу в Грузії можна розділити на 3 окремі періоди:

- період 2004-2007 рр. характеризується інтенсивною роботою в таких сферах, як боротьба з корупцією, усунення надмірної бюрократії, значне зниження загального рівня оподаткування, основні інституційні зміни;

- період 2007-2009 рр. характеризується роботою над підвищенням інституційної спроможності, впровадженням реформ для вдосконалення податкового адміністрування та подальшого зниження податкового тягаря;

- період 2010-2011 рр. характеризується глибокою та комплексною податковою реформою (прийняття нового податкового законодавства), завершенням реформи митниці та різким підвищенням податкової

дисципліни, причиною покращення податкової дисципліни стало використання цифрових технологій при адмініструванні податків.

Щодо подолання корупції в податкових органах, то в Грузії цю проблему вдалося вирішити шляхом реорганізації податкових органів як на центральному, так і на місцевому рівнях. Для цього було суттєво підвищено рівень заробітної плати державним службовцям, відповідальним за збір податків, а також очищено їх лави від підозрюваних у корупції. Підвищення обізнаності громадськості щодо прав та обов'язків платників податків стало основою для подолання корупції та знизило частоту ухилення від сплати податків.

У 2012 р. в Грузії, як і в Польщі, був використаний досвід проведення чекової лотереї. Почалося це одночасно з впровадженням касових апаратів на основі GPRS по всій країні. Ці машини дозволили податковій службі Грузії швидко збирати інформацію про точні доходи компаній на своїх онлайн-серверах. Це було зроблено для того, щоб боротися з тіньовою економікою та контролювати доходи компаній, а отже, мати можливість ефективно збирати податки. Знову ж таки, лотерея в основному мала на меті спонукати споживачів вимагати квитанції для транзакцій покупки, оскільки вони служили дійсним квитком для участі в лотереї. Крім того, метою було покращити ставлення населення до податкових органів. Проект повністю фінансувався Податковою службою Грузії, а не з бюджету. На його реалізацію виділено близько 3,7 млн євро. На жаль, уряд Грузії не проводив статистичного аналізу успіху лотереї, тому досить важко оцінити фіскальні вигоди від її існування. Проте було досягнуто позитивного ефекту в покращенні громадської думки, у позитивному впливі на соціальні норми та дискусії щодо дотримання податкового законодавства [48].

Результати такої політики в Грузії в умовах детінізації економіки були досить неоднозначними. З одного боку, Міністерство фінансів Грузії

оголосило про покращення показника дотримання податкового законодавства, який збільшився з 35% до 78-85%. Про детінізацію економіки також свідчить стрімке зростання ВВП країни та зростання податкових надходжень до бюджету. З іншого боку, результати досліджень західних експертів, яке очолив Ф. Шнайдер, не відзначає зниження рівня тіньової економіки в Грузії. К. Торосян і Р. Філер, досліджуючи вплив податкових реформ у Грузії на розмір тіньової економіки, дійшов висновку, що податкові зміни могли сприяти збільшенню звітності про доходи, але рівень внеску залежав від галузі, а також міг бути пов'язаний з одночасним збільшенням в інтенсивності заходів податкового контролю [49, с. 29-30].

На нашу думку, цікавим є досвід боротьби з тіньовою економікою в частині ухилення від сплати податків у Словаччині. Підтвердженням ефективності таких заходів є зниження рівня тіньової економіки з 18,5% ВВП у 2002 р. до 12,5% ВВП у 2015 р.. У 2003-2004 рр. відбувалася поступова детінізація словацької економіки. У цей період уряд здійснив масштабну податкову реформу. Його суть зводилася до максимального спрощення національної податкової системи з метою залучення нових інвестицій. Ставки трьох найважливіших з фіскальної точки зору податків (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств і ПДВ) об'єднані в єдину ставку – 19%. До реформи ставка ПДФО була прогресивною і становила від 10% до 38%; податок на прибуток підприємств мав базову ставку 25% і дві пільгові ставки 18% і 15%; базова ставка ПДВ становила 20%, пільгова – 14%.

Розширено базу оподаткування податком на доходи фізичних осіб та податком на прибуток за рахунок скасування значної кількості існуючих пільг. Реформа також скасувала податки з невеликим фіскальним потенціалом. Натомість відбулося підвищення ставок акцизного збору на нафтопродукти, тютюнові вироби та алкогольні напої. Отже, можна зробити

висновок, що зменшення податкового навантаження з податку на прибуток було компенсовано підвищенням ставок податку на споживання, що підвищило стимул до праці та заощаджень.

У період 2004-2008 рр. завдяки податковим та іншим реформам Словаччині вдалося досягти середньорічного економічного зростання на 8%, що було найвищим показником серед усіх країн ЄС. Загалом ВВП на душу населення у 2008 р. становив 18,7 тис. дол. США, що більше ніж у 2 рази порівняно з 2003 р. – 8,7 тис. дол. США. Зайнятість зростала майже на 3% на рік, а безробіття впало з 18% у 2004 р. до 10% у 2008 р. Рівень тіньової економіки знизився з 16,7% ВВП до 12,8% ВВП, тобто на 3,9%.

У 2012 р. уряд Словаччини затвердив план дій щодо боротьби з податковим шахрайством на 2012-2016 рр., який містить 50 заходів, кількість яких у 2015 році зросла ще на 30. Переважна більшість заходів стосувалися вдосконалення адміністрування ПДВ. За оцінками міністерств фінансів, реалізація плану протягом 2012-2015 років призвела до додаткових надходжень від ПДВ у розмірі 1,6 млрд євро. Позитивний вплив на надходження також мав податок на прибуток, який оцінювався в додаткові 0,4 млрд євро. Таким чином, загальне покращення збору податків склапо близько 2 млрд євро, що становить 2,7% ВВП [50, с. 9]. Серед найважливіших заходів реалізованого плану були:

- очищення реєстру ПДВ, тобто анулювання реєстрації для платників ПДВ, з якими неможливо зв'язатися;
- оприлюднення на офіційному веб-сайті переліку платників ПДВ з високим ступенем ризику;
- запровадження обов'язкового місячного податкового періоду для нових платників ПДВ протягом перших 12 місяців діяльності;
- запровадження режиму жорсткого контролю для платників із високим ступенем ризику;

- розширення переліку компаній, які зобов'язані реєструвати продажі з використанням електронних контрольно-касових апаратів та віртуальних кас. Останні були запроваджені з метою зменшення економічного навантаження на суб'єктів господарювання та являли собою інтернет-додаток, до якого можна було отримати доступ через телефон, ноутбук тощо;

- запровадження лотерейних чеків;

- запровадження лімітів готівкових розрахунків тощо [50, с. 9-10].

Отже, на основі аналізу позитивного зарубіжного досвіду подолання тіньової економіки можна зробити висновок про наявність потужних невикористаних можливостей для його реалізації в Україні. Серед найбільш перспективних, на нашу думку, можна виділити:

- досвід економічно розвинутих країн показує, що створення єдиного джерела інформації на державному рівні сприятиме посиленню взаємодії компетентних державних органів та сприятиме оперативному реагуванню в електронному вигляді на виявлення підозрілих відносин;

- використовуючи досвід США, посилити роль державних спецслужб у контролі за поширенням тіньової економіки в країні та їх взаємодії з державними структурами в цілому;

- використання досвіду економічно розвинутих країн для гармонізації нормативно-правового забезпечення у сфері оподаткування, валютного регулювання, фінансового моніторингу відповідно до міжнародних стандартів FATF та стандартів ЄС;

- розмежування легальних і кримінальних форм зниження податків та впровадження інститутів відповідальності за дії з мінімізації податків;

- удосконалення правових заходів щодо запобігання відтоку коштів «у тінь»;

- запровадити максимальну електронну звітність та автоматизацію процесу збору та аналізу інформації;

- забезпечити фінансування податкових органів виключно за рахунок коштів платників податків з метою посилення незалежності та неупередженості їх роботи.

Виходячи з проаналізованого зарубіжного досвіду боротьби з тіньовою економікою, основними цілями Стратегії детінізації української економіки мають бути: зменшення фіскального та адміністративного навантаження на бізнес; спрощення та вдосконалення процесу адміністрування податків; превентивне запобігання підозрілій діяльності; легалізація раніше прихованих коштів.

Для досягнення першої мети Україні необхідно поступове зниження неявної ставки податку на працю. В першу чергу це стосується малозабезпечених і середніх доходів. З метою часткового покриття податкових втрат бюджету внаслідок зниження ставок податку на оплату праці доцільно скасувати пов'язані з ними податкові кредити. З цією ж метою необхідно поступово підвищувати ставки податку на споживання підакцизних товарів (алкоголю та тютюнових виробів) та предметів розкоші.

Проаналізований зарубіжний досвід також показує, що спрощення та вдосконалення податкового адміністрування здійснюється насамперед за рахунок використання ІТ-технологій. Тому одним із найефективніших способів боротьби з тіньовою економікою є розширення кордонів та покращення фіскалізації.

В Україні доцільно розширити сферу обов'язкового використання фіскальних контрольно-касових апаратів, а також запровадити контрольно-касові апарати, які дозволятимуть виставляти електронні рахунки та надсилати періодичну звітність у режимі онлайн до відповідної ІТ-системи податкових органів.

Для профілактики тіньової діяльності дієвими заходами є: підвищення податкової моралі шляхом проведення широкої просвітницької кампанії

щодо необхідності сплати податків, запровадження чекової лотереї, проведення різного роду досліджень та експериментів та ін.

Висновки до розділу 3

Подолання тіньової економіки – проблема, з якою зіткнулися всі країни світу у різні періоди свого існування. Рівень тіньової економіки України є критичним і тому набуває особливої актуальності проблема розробки заходів детінізації. Важливу роль в політиці детінізації відводиться податковій сфері. Серед заходів податкового регулювання, що сприятимуть детінізації економіки доцільно виокремити такі: зниження податкового навантаження на оплату праці, що сприятиме легалізації трудових відносин, облаштування митних пунктів та портів автоматичними системами перевірки вантажів, що унеможливить корупційні схеми, запровадити електронні системи розрахунків для малого бізнесу та платників, що перебувають на ССО, популяризувати серед населення розрахунки у безготівковій формі, проводити роз'яснювальні заходи про неприпустимість ухилення від сплати податків.

Світова практика має приклади вдалих податкових реформ, що значно знизили рівень тіньової економіки. Важливим для України є вивчення досвіду детінізації економіки Грузії, Польщі та Словаччини. Успіх реформ у цих країнах полягав у комплексному підході до проблем детінізації. Серед основних заходів податкового регулювання, що дали позитивний ефект у цих країнах, необхідно відмітити такі: зменшення кількості податків та зборів, зниження ставок податків з одночасним скасуванням пільг, запровадження електронних засобів фіксації платежів, спрощення процедур отримання дозволів та ліцензій, значне збільшення розмірів штрафних санкцій за порушення податкового законодавства. Вивчення зарубіжного досвіду детінізації шляхом запровадження заходів податкового регулювання є корисним для України, проте впроваджувати його у вітчизняну практику необхідно із врахування особливостей української економіки.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі проводилось теоретичне дослідження та практичні рекомендації застосування заходів податкового регулювання з метою детінізації економіки. У роботі проаналізовано причини виникнення тіньової економіки, виокремлено основні її види, розкрито основні схеми ухилення від сплати податків та запропоновано заходи податкового регулювання, що сприятимуть легімітизації економіки. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Суттєвою загрозою розвитку економіки визнано тіньову економіку. Серед негативних наслідків високого рівня тіньової економіки виділяють недовіру населення та суб'єктів господарювання державі, зниження фінансової спроможності держави через недовиконання дохідної частини бюджету, зростання рівня податкового навантаження на легальний бізнес.

2. Існують різні підходи до розуміння поняття «тіньова економіка»: статистичний, юридичний, моральний, податковий, соціологічний, кримінологічний, моральний та інші. З огляде на це, тіньову економіку можна визначати як поєднання економічних, фінансових, правових та інституційних відносин, які мають різну природу та першопричини свого створення, мотиви та мету.

3. Однією з причин виникнення тіньової економіки вважають високий півень податкового навантаження та неефективність податкової політики. Тому в політиці детінізації важлива роль відводиться податковому регулюванню. Податкове регулювання економіки передбачає здійснення заходів, спрямованих на забезпечення економічного зростання, а саме: зміна складу та структури податкової системи, впровадження спеціальних податкових режимів, зміну об'єкту та бази оподаткування, податкових

ставок, платників податків, рівня податкового навантаження, вдосконалення механізму оподаткування і т.д.

4. Проведений у роботі аналіз рівня тіньового сектору економіки засвідчив його високе значення – понад 30%. Найвищий рівень тіньових процесів зафіксовано у таких галузях: транспорт, пошта та кур'єрська служба; операції з нерухомим майном, добувна та переробна промисловості, сільське господарств, торговельна сфера та інші. Доцільно зазначити, що зміна рівня тіньової економіки, розрахована за різними методиками дещо різняться. Так, два з чинних методи оцінки тіньового сектора показали збільшення рівня тіньової економіки (електричний та монетарний метод), а інші (метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» та метод збитковості підприємств) – зниження. Причиною існування розбіжностей в оцінці за різними методиками вважаємо винайдення нових тіньових схем, що неможливо оцінити за діючими методиками.

5. Небезпека тіньової економіки проявляється у її наслідках, а саме в зниженні доходів державного та місцевих бюджетів, а, як наслідок, неспроможності держави фінансувати видатків, збільшенні податкового навантаження на легальний бізнес, створенні нерівних умов для ведення бізнесу за рахунок хабарництва та корупції, підрив довіри до держави, нарощення фінансової спроможності злочинного світу і т.д.

6. Податкова система України постійно змінюється та вдосконалюється. Залежно від цілей та умов економічного розвитку змінювались заходи податкового регулювання. Часто серед причин існування тіньової економіки зазначають високий рівень податкового навантаження та часту зміну податкової системи. Тому при реалізації політики детінізації доцільно застосовувати заходи податкового регулювання. Податкові органи застосовують різні заходи податкового регулювання, що мають на меті зниження рівня тіньової економіки.

7. Одним із способів протидії поширенню тіньових потоків є боротьба із ухиленням від сплати податків. Проведений аналіз показав, що щорічно бюджет недоотримає значні суми податкових надходжень. Так, в результаті порушення митних правил та корупції на кордоні у 2020 р. бюджет не доотримав 120 млрд грн, у результаті офшорних схем – 35 млрд грн, виплати заробітної плати «у конвертах» – 150 млрд грн, існування податкових ям – 25 млрд грн, використання спрощеної системи оподаткування для мінімізації податкових платежів – 17 млрд грн.

8. Подолати тіньову економіку без застосування заходів податкового регулювання неможливо. Серед заходів податкового регулювання, які доречно застосувати на сучасному етапі, доцільно вказати такі: зниження податкового навантаження на оплату праці, облаштування митних пунктів та портів автоматичними системами перевірки вантажів, запровадити електронні системи розрахунків для малого бізнесу та платників, сприяти поширенню серед населення безготівкових розрахунків, проводити роз'яснювальні заходи про неприпустимість ухилення від сплати податків.

9. При розробці політики детінізації важливим є вивчення досвіду країн, які досягли успіху у цій сфері, зокрема Грузії, Польщі та Словаччини. Вважаємо за доцільне запровадити такі заходи податкового регулювання у вітчизняну практику: зменшення загальної кількості податків та зборів, зниження ставок податків з одночасним скасуванням пільг, запровадження електронних засобів фіксації платежів, спрощення процедур отримання дозволів та ліцензій, значне збільшення розмірів штрафних санкцій за порушення податкового законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Feige E. L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach. *World Development*, 1990. Vol. 18 (7). P. 989-1002
2. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. 4-те вид., стер. К.: Т-во «Знання», КОО, 2008. 302 с.
3. Кіржецький Ю. І. Механізм зниження тінізації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03. Львів, 2009. 22 с.
4. Schneider F. Shadow Economies: Size, Causes, And Consequences. *Journal of Economic Literature*. URL: <http://www.economics.unilinz.ac.at/members/Schneider/files/publications/JEL.pdf>.
5. Шапуров О. О. Економічні аспекти тіньової економіки. *Економіка та держава*, 2011. № 10. С. 27-28
6. Дивеєв-Кириленко О. Р. Тіньова економіка та її вплив на розвиток малого і середнього підприємництва в Україні. *Інноваційна економіка*, 2013. № 3 (41). С. 16-20.
7. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 2014. № 1. С. 46-53.
8. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія/ за ред. З. С. Варналія. Київ: НІСД, 2006. 576 с.
9. Павленко Н. В., Виганяйло С. М., Пилипенко Н. М. Детінізація економіки України як чинник економічного зростання. *Економіка та держава* № 7. 2021. С. 21-28.
10. Особливості та шляхи детінізації економіки України: матеріали засідання «круглого столу». *Національний інститут стратегічних досліджень*; за ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2007. 110 с.

11. Коркоц О. М. Практичні аспекти зменшення тіньового сектору економіки України. *Економіка: проблеми теорії та практики*: збірник наукових праць. 2014. Вип. 264. Т. 1. С. 263-267.

12. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>

13. Бандурка О. М. Бюджетні процеси тінізації економіки та заходи її профілактики. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції з проблем боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності*. Харків : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2004. С. 15.

14. Коркоц О. М. Практичні аспекти зменшення тіньового сектору економіки України. *Економіка: проблеми теорії та практики* : збірник наукових праць. 2014. Вип. 264. Т. 1. С. 263-267.

15. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Мінекономіки від 18.02.2009 №123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text>

16. Іванов Ю. Б. Функції податків та податкове регулювання. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2009. № 19. С. 36-43.

17. Мельник А. Ф. Національна економіка. К.: Знання, 2011. 463 с.

18. Єфименко Т. І. Податкове регулювання економічного розвитку: Автореферат дис. д-ра екон. Наук. К., 2003. 37 с

19. Жарко Р. П. Теоретико-методичні засади вдосконалення податкового регулювання підприємницької діяльності. Автор. дис. канд. екон. наук. К., 2006. 24 с.

20. Дем'янишин В. Г. Формування та розвиток податкового механізму в економіці України. *Науковий вісник національного університету ДПС України*. 2007. №3(38). С. 1-7.

21. Іванов Ю. Б. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування: монографія. Х.: Вид-во ІНЖЕК, 2007. 448 с.
22. Іванов Ю. Б., Крисоватий А. І., Кізіма А. Я., Карпова В. В. Податковий менеджмент: Навч. пос. К.: Знання, 2008. 525 с.
23. Жилінська О. І., Бойко А. О. Ефективність державної політики протидії тінізації економіки: кількісна та якісна складова. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2020. № 1. С. 147-154.
24. Тильчик О. В. Нормативно-правове забезпечення протидії детінізації економіки: ретроспективний огляд та пропозиції. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 155-159.
25. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
26. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
27. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
28. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення: Закон України від 04.07.2013 № 408-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-18#Text>
29. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету: Закон України від 15.06.2021 № 1539-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1539-20#Text>

30. Про віднесення держав до переліку офшорних зон: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 № 143-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80#Text>

31. Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції: Указ Президента України від 18.11.2005. № 1615/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1615/2005#Text>

32. Загальні тенденції тіньової економіки (січень-вересень 2021). Міністерство економіки України. 2022. 14 с.

33. Родченко С. С., Лелюк Н. Є., Висоцька І. Б. Вплив тіньової економіки на формування податкових розривів. *SWorldJournal*. Issue №6 Part 3. 2021. С. 20-23

34. Кушнірчук Ю. М. Оптимізація рівня фіскального навантаження з метою економічного забезпечення держави. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20/11. С. 161-169.

35. Мінфін. Інформаційний ресурс. URL: <https://index.minfin.com.ua>

36. Податковий кодекс України: Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

37. Офіційний сайт Державної податкової служби. URL: <https://tax.gov.ua>

38. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: 2021. Київ. 2021. 55 с.

39. Мазур І. І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.01. Київ, 2007. 40 с.

40. Sandugey V. V. Detinization of the domestic labor market as a prerequisite for effective European integration. *Market infrastructure*. Issue 3. 2017. 11-15.

41. Bochi A., Povoroznik V. The shadow economy in Ukraine: causes and ways of overcoming. International Center for Policy Studies. 2014. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.

42. Кміть В. М. Суть та основні методи боротьби з незаконною мінімізацією оподаткування в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2013/Economics/.doc.htm;
43. Соціальний захист населення України у 2019 році. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_szn_2019.pdf;
44. Мінекономіки: половина українців працездатного віку працюють нелегально або на заробітках. URL: <https://hromadske.ua/posts/minekonomiki-polovina-ukrayincivpracezdatnogo-viku-pracyuyut-nelegalno-abo-na-zarobitkah>;
45. Напрямки вдосконалення державного контролю ухилення від оподаткування. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-1/doc/3/24.pdf>;
46. Poland – time to upgrade fiscal memory. URL: <http://www.salesdatacontroller.com/poland-time-upgrade-fiscal-memory>
47. Official web-site of World Bank Group
URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.-PCAP.CD?locations=GE>
48. Fooker J. Improving VAT compliance – random awards for tax compliance / J. Fooker, T. Hemmelgarn, B. Herrmann. – European Commission's Taxation Working Paper №51. 2014. URL: <https://ideas.repec.org/p/tax/taxpap/0051.html>
49. Torosyan K. Tax Reform in Georgia and the Size of the Shadow Economy. IZA Discussion Paper №. 6912. 2012. 41 p
50. Hajko J. Tax system in the Slovak Republic. – Institute for Economic and Social Reforms Publication. 2016. URL: <http://www.ineko.sk/articles/publications>